İNANÇ TURİZMİ KAPSAMINDA
RUSÇA HACNAMELERDE İSTANBUL

Yüksek Lisans Tezi

Semra AYCI

Eskişehir 2024

İNANÇ TURİZMİ KAPSAMINDA RUSÇA HACNAMELERDE İSTANBUL

Semra AYCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Turizm Rehberliği Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Aysel KAYA

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Ağustos 2024

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZET

İNANÇ TURİZMİ KAPSAMINDA RUSÇA HACNAMELERDE İSTANBUL

Semra AYCI

Turizm Rehberliği Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ağustos 2024

Danışman: Doç. Dr. Aysel KAYA

İnsanların seyahatleri boyunca kaleme aldıkları yazılardan meydana gelen seyahatnameler günümüzde önemli bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmektedir. Rusların 988 yılında Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte, kutsal topraklar olarak kabul edilen mekânlara hac seyahatleri yapılmaya başlanmıştır. Rus yazar Y. N. Trubetskoy'un deyimiyle "Rusların atalarının vaftiz edildiği Aya Sofya'nın bulunduğu kutsal şehir" olarak Rusların ruhani dünyasında ayrı bir öneme sahip olan İstanbul ya da Rusların adlandırmasıyla "Çargrad" (Çarların Kenti) bu hac seyahatlerinin önemli bir durağı olmuştur. XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar hacca giden Rus seyyahların tuttukları notlar, Eski Rus edebiyatında *hojdeniye* (hacname) olarak adlandırılmıştır. Hacnameler üç yüzyıl boyunca Rus gezi notları türünün tek örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmada İstanbul'a gelen Rus Ortodoks hacıların yazdıkları hacnamelerde, kutsal mekânlar, kutsal emanetler, kutsal mekânların mimari özellikleri ve haklarında yazılan efsaneler, döneme ait toplumsal, kültürel ve siyasi yapı gibi unsurlar araştırılarak inanç turizmine yönelik hizmet veren turist rehberlerinin anlatımlarının zenginleştirilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaçla 1200-1389 yılları arasında Rusça yazılmış dört hacname temel veri kaynağı olarak seçilmiştir. Hacnameler araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Nitel yöntemin benimsendiği araştırmada çevirisi yapılan metinler, Maxqda'ya aktarılarak kodlar çıkarılmıştır. Elde edilen veriler tümevarımsal tematik analize tabi tutulmuş ve "Dinî unsurlar", "Tarihî unsurlar", "Sanatsal unsurlar", şeklinde üç tema altında dokuz ana kategori tespit edilmiştir. Hacnamelerden elde edilen bilgilerin, İstanbul'a inanç turizmi amacıyla gelen turistlere yönelik turlarda, turist rehberlerinin anlatımlarına farklılık ve zenginlik katacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusça hacname, Seyahatname, Hac seyahati, Turist rehberi, İstanbul.

ABSTRACT

ISTANBUL IN RUSSIAN PILGRIMAGES WITHIN THE SCOPE OF RELIGIOUS TOURISM

Semra AYCI

Department of Tourism Guidance

Anadolu University, Graduate School, August 2024

Supervisor: Ass. Prof. Dr. Aysel KAYA

Travelogues, which consist of the writings of people during their travels, are considered an important source of information today. With the adoption of Orthodox Christianity by the Russians in 988, pilgrimages began to be made to places considered as holy lands. In the words of Russian writer Y. N. Trubetskoy, Istanbul, which has a special importance in the spiritual world of Russians as "the holy city where Hagia Sophia, where the ancestors of Russians were baptized", or "Tsargrad" (City of Tsars) as the Russians call it, has been an important stop of these pilgrimages. The notes kept by Russian travelers who went on pilgrimage from the 11th to the 14th centuries were called hojdeniye (pilgrimage books) in Old Russian literature. Hajnames appear as the only example of the genre of Russian travel notes for three centuries. In this study, it is aimed to contribute to the enrichment of the narratives of tourist guides serving for faith tourism by investigating elements such as holy places, holy relics, architectural features of holy places and legends written about them, social, cultural and political structure of the period in the pilgrimages written by Russian Orthodox pilgrims coming to Istanbul. For this purpose, four pilgrimages written in Russian between 1200-1389 were selected as the main data source.The pilgrimages were translated into Turkish by the researcher. The translated texts were transferred to Maxqda and codes were extracted in the research in which qualitative method was adopted. The data obtained were subjected to inductive thematic analysis. Nine main categories were identified under three themes: "Religious elements", "Historical elements", "Artistic elements". In the tours for tourists coming to Istanbul for religious tourism, it is thought that the information contained in the pilgrimage books will add difference and richness to the narratives of tourist guides.

Keywords: Russian pilgrimage, Travelogue, Pilgrimage, Tourist guide, Istanbul.

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması her tez çalışması gibi elbette zorlu bir sürecin ürünüdür. Bu süreçte yanımda olan, yardım ve desteklerini esirgemeyen herkese teşekkürü bir borç bilirim. Öncelikle değerli tez danışmanım Doç. Dr. Aysel Kaya'ya süreç boyunca gösterdiği sabrı, akademik ve manevi desteği için, her daim tecrübesiyle yolumu aydınlattığı için sonsuz teşekkür ediyorum. Tez jürimde yer alarak çalışmamın şekillenmesinde çok değerli katkıları bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Gökçe Yüksek ve Doç. Dr. Orhan Can Yılmazdoğan'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kritik anlarda verdiği öneri ve desteklerle işimi kolaylaştıran sevgili hocam Doç. Dr. Duygu Yetgin Akgün'e kalpten teşekkür ediyorum. Son olarak onunla ilgileneceğim vakitten çalarak çalışmama imkân verdiği için canım kızım Umay'a ve her daim yanımda olup hayatımı kolaylaştırdığı için yol arkadaşım, eşim Tolga'ya sonsuz teşekkürler.

16/08/2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Semra AYCI

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI …….
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **x**
1. GİRİŞ **1**
1.1. Araştırmanın Problemi **3**
1.2. Araştırmanın Amacı **4**
1.3. Araştırmanın Önemi **4**
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları **5**
2. ALANYAZIN **5**
2.1. İnanç Turizmi **5**
2.2. Seyahatnameler ve Hacnameler **7**
3. YÖNTEM **10**
3.1. Evren ve Örneklem **10**
3.2. Verilerin Elde Edilmesi **10**
3.2.1. Novgorod'lu Antoniy'nin hac kitabı *('Книга Паломник' Антония Новгородца)* **12**
3.2.2. Anonim Çargrad Seyahatnamesi *(Анонимное хожение в Царград)* **13**
3.2.3. Stefan Novgorodets Seyahatnamesi (*От странника Стефанова Новгородца*) **13**
3.2.4. İgnatiy Smolnyanin Seyahatnamesi (*Хожение Игнатия Смольнянина в Царград*) **14**
3.3. Verilerin Analizi **14**
3.4. Geçerlik-Güvenirlik **15**
4. BULGULAR **15**
4.1. Dinî Unsurlar **17**
4.1.1. Kente giriş **17**
4.1.2. Dinî ritüeller **18**

4.1.3. Dinî yapılar **21**
4.1.4. Kutsal emanetler **24**
4.2. Tarihî Unsurlar **27**
4.2.1. Tarihî olaylar **27**
4.2.2. Tarihî ve dinî karakterler **31**
4.3. Sanatsal Unsurlar **33**
4.3.1. Dinî söylenceler **33**
4.3.2. Görsel sanatlar **38**
4.3.3. Mimari **41**
5. TARTIŞMA VE SONUÇ **45**
6. ÖNERİLER **51**
KAYNAKÇA **52**

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Yıllara Göre Türkiye'ye Gelen Turist Sayıları 3
Tablo 2. Araştırma Kapsamında İncelenen Seyahatnameler 11
Tablo 3. Elde Edilen Temalar, Kategoriler Ve Sıklıkları 15

1. GİRİŞ

İnsanlığın bilinmeyene olan merakının ve yeni yerler görme arzusunun bir sonucu olan seyahatin tarihi binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Löschburg'a (1998) göre bu tarih, avcı ve toplayıcı göçebe toplulukların seferlerinden, Antik Roma'daki turistik organizasyonlara, Orta Çağ'daki hac yolculukları ve hacı kafilelerinden, gezgin skolastik öğrencilere, hokkabazlar ve zanaatçılara, Aydınlanma ve Rönesans dönemindeki eğitim gezilerine dek uzanmaktadır. Farklı güdülerle bu seyahatlere çıkan insanların, seyahatleri sırasında tuttuğu notlardan oluşan ve tür olarak gezi edebiyatı içerisinde değerlendirilen, seyahatnamelerin geçmişi de oldukça eskilere uzanmaktadır. Blanton'a (1997) göre Heredot, Strabon ve Pausanias bu tarihî ve edebi notların ilk örneklerini vermişlerdir. Seyyahlar tarafından kayda geçirilen bu gezi notları zaman içerisinde hem nitelik bakımından hem de yazılma amaçları bakımından değişikliklere uğramıştır. Ancak bu değişikliklere rağmen anlatıların okuyucular üzerindeki etkisi azalmamıştır, Marco Polo'dan Bruce Chatwin'e uzak yerler ve egzotik kültürler hakkında gezginlerin hikayeleri okuyucular arasında hala son derece popülerdir. Bu durum başka etkenler de olmakla birlikte şüphesiz insanoğlunun merakından kaynaklanmaktadır (Blanton, 1997). Seyahatnamelerde seyyah, gittiği yerdeki toplumun yaşayışını, örf ve adetlerini farklı yönlerden ele alırken kendi dikkatini çeken ve okurun dikkatini çekeceğini ümit ettiği farklılıkları anlatmaya çalışmaktadır (Yılmaz, 2013). Geçmiş zamanlarda henüz günümüzdeki gibi iletişim imkanları bulunmadığı için seyahatnamelerin bir iletişim aracı olarak önemli bir rol üstlendiğini belirten Maden (2008), dolayısıyla seyahatnameleri bilimsel ve kültürel gelişmelerin aktarıcısı olarak da nitelemektedir. Zira Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin "Fransa Sefaretnamesi", Batı'nın bilim ve teknikteki ilerleyişini Osmanlı toplumuna tanıtırken, Marco Polo'nun Uzak Doğu'yu anlattığı seyahatnamesi Batılıları haçlı seferleri düzenlemeye ve coğrafi keşiflere yönelmeye sevk etmiştir.

En eski örneklerinden günümüze değin Batı ve Doğu medeniyetlerinde çok sayıda seyahatname yazılmıştır. Bu eserler incelendiğinde seyyahların seyahat amaçlarının farklılık arz ettiği görülebilmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak yazarların tuttuğu seyahat notları da farklı nitelikler taşımaktadır. Genel olarak seyahatnamelerin yazılmasında diplomatik bir görev, hac, misyonerlik faaliyetleri, ticari seyahatler, askeri seferler ve bilimsel nedenlerle yapılan seyahatlerin etkili olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2013).

Seyahatname yazma geleneğinin Batı'daki ilk örnekleri Hristiyanlık inancının bir parçası olarak hac vazifesi sırasında yazılan hac seyahatnameleri ile ilişkilendirilmektedir (Yıldız, 2023) Bu çalışmanın konusu kapsamında Rus seyahatnamelerinin tarihsel süreci incelendiğinde de Rus hacıların hac yolculuklarını anlatan hacname *hojdeniye* türü eserlerin Rus yazınında ilk seyahatname örnekleri olduğu görülmektedir.

Rusların İstanbul ve buradaki kutsal mekânlara olan ilgisi daha Hristiyanlığı kabul etmeden önceki zamanlara uzanmaktadır. Bizans ile olan ticari ilişkiler bu ilginin kaynağını oluşturmaktadır. Ancak bu ilgi Rusların 10.yy'da Hristiyanlığı resmi olarak kabul etmeleriyle birlikte perçinlenmiştir. Bir başka deyişle Ruslar İstanbul'a manevi bir bağ ile bağlanmışlardır. Bu tarihten itibaren "hojdeniye" denilen ilk hac yolculukları başlamıştır. Bu bağlamda Ortodoks inancının en önemli merkezlerinden İstanbul, Hristiyanlığın ilk kutsal mekânları olarak kabul edilen Kudüs ve Ortadoğu'yla birlikte Ruslar için en önemli seyahat rotası haline gelmiştir (Yıldız, 2023). Rus yazılı kaynaklarında İstanbul adı ilk kez Rus yazın tarihinde bir başyapıt olarak kabul edilen *Geçmiş Yılların Öyküsü* (Povest vremennih let, XII. yy) adlı yıllıkta anılmaktadır. Söz konusu yıllıkta Rus tarihindeki önemli olaylar, kronolojik bir sırayla 852 yılından XII. yüzyıla kadar anlatılmaktadır. Bu eserde yer alan bir efsaneye göre Kiev Rusya'sının kurucularından biri olan Kiy, o dönem Bizans'ın görkemli başkenti Konstantinopol'e yani günümüz İstanbul'una bir seyahat gerçekleştirmiştir (İnanır, 2003) İlk yazılı Rus kaynaklarından yani yaklaşık olarak XII. yüzyıldan itibaren İstanbul, XVIII. yüzyıla değin Rus yazarları tarafından "Çarların Kenti", 'baş şehir" anlamında "Çargrad[1]" olarak adlandırılmaktadır (Kandemir, 2008). Bu nedenle bu çalışmada da bu üsluba ve çevrilen seyahatnamelere bağlı kalınarak bu adlandırma kullanılmıştır.

Turizm, Türkiye'de ülke ekonomisi için son derece kritik ve önemli bir rol oynamaktadır. Zaman zaman yaşanan dalgalanmalara karşın turizm gelirlerinde ve turist sayısında gittikçe artan bir ivme görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'nın verilerine göre; Türkiye'nin turizm geliri 2023'te yıllık bazda yüzde 17 artarak 54.3 milyar dolara çıkmış, turist sayısı ise bir önceki yıla göre yüzde 10 artarak 56.7 milyon sayısına ulaşmıştır. Aynı kaynakta Türkiye'nin 2023 yılında Rus turistlerin en çok ilgi gösterdiği destinasyon olduğu da belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2024). Turizm sektörünün kilit

[1] Ruslar tarafından "Çarların Kenti", 'baş şehir" anlamında kullanılmıştır.

aktörlerinden olan turist rehberleri, turistlerin gittikleri destinasyonlarda onlara o yer hakkında bilgi vererek, turistlerin halihazırda söz konusu destinasyonla ilgili sahip oldukları düşüncelerinin değişmesine katkı sağlarken, anlatımları ile turistlerin tur deneyimlerinin kalitesini artırmaktadırlar (Yetgin, 2017). Turist rehberi bir tur sırasında pek çok rol üstlenmektedir. Bilgi aktarıcı rolüyle turist rehberi gezilen yerin tarihi, kültürü, ekonomisi, sosyal yapısı ve coğrafi özellikleri gibi unsurları birinci kaynağa dayalı olarak aktardığında, yaptığı anlatımı zenginleştirmektedir. Bu bağlamda seyahatnameler anlatımlara farklılık ve zenginlik katmakta, böylece turistlerin memnuniyet düzeylerini de artırmaktadır. Bu bakımdan yardımcı kaynaklar olarak seyahatnamelerin daha fazla incelenmesi gerekmektedir.

1.1. Araştırmanın Problemi

Türkiye'yi turizm amaçlı ziyaret eden Rus turist sayısı küresel ölçekli kriz dönemleri ve iki ülke arasında cereyan eden kriz zamanları dışında sürekli artış gösterme eğilimindedir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi 2022 yılından itibaren gelen Rus turist sayısında üç yıl içerisinde bir artış gözlenmiştir (Tablo 1). Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçiler sıralamasında 2024 yılının ilk beş ayında Rusya Federasyonu 1.817.311 kişi sayısı ile Almanya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır (www.tursab.org). Ancak Rusya'dan Türkiye'ye yapılan bu turizm hareketliliği klasik turizm anlayışı kapsamında deniz kum güneş üçgeni içerisinde kalmaktadır. Yaşar ve Yaşar'ın (2017) araştırmasına göre Rus turistler; deniz-kum-güneşin varlığı, uygun tur paket fiyatları ve bu fiyatlar karşılığında alınan hizmetin kalitesi, ulaşım imkanları, vize kolaylığı, çocuklu ailelere hitap eden tesisler, turizm personelinin Rusça diline hakimiyeti, mutfak, kültürel ve tarihi değerler gibi motivasyonlarla Türkiye'ye gelmektedirler.

Tablo 1. *Yıllara Göre Türkiye'ye Gelen Turist Sayıları*

Yıl	Türkiye'ye Gelen Rus Turist Sayısı	Türkiye'ye Gelen Toplam Yabancı Turist Sayısı
2022	5.232.611	44.564.395
2023	6.313.675	49.209.180
2024 (6 Ay)	2.688.924	21.644.659

Kitle turizmine ilişkin sürdürülebilirlik tartışmaları bir yana Rus pazarı açısından Türkiye'deki turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu

bağlamda deniz kum güneş üçlüsüne alternatif olarak kültür turizmi karşımıza çıkmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2020 yılı verilerine göre Nevşehir'e gelen ziyaretçiler arasında 43.884 kişi ile Rusya Federasyonu ilk sırada yer almaktadır. Nevşehir'in turizm değerleri arasında, içerisinde barındırdığı çok sayıda kilise/şapel ile Göreme Doğal ve Tarihi Milli Parkı ile inanç turizmine hizmet eden Hacı Bektaş Veli Müzesi önem arz etmektedir. Kültür turizmi açısından önemli bir diğer destinasyon olan İstanbul'a gelen yabancı turist sayısına bakıldığında da son verilere göre (Haziran 2024) Rus turistlerin 171.633 kişi ile en yüksek orana (%10,48) sahip olduğu görülmektedir (www.tursab.org). Bu veriler doğrultusunda genelde Türkiye'ye özelde ise İstanbul'a gelen Rus turistlerin deniz-kum-güneş üçlüsüne alternatif olarak inanç turizmine katılmaları yönünde önemli bir potansiyel taşıdıkları görülmektedir. Zira İstanbul, 10. yüzyılda Rusların Ortodoks Hristiyanlığı kabul ettikleri inanç merkezidir. Bu tarihten itibaren Kudüs'e giden hac yolu üzerinde olan İstanbul, aynı zamanda barındırdığı çok sayıda mabet ve kutsal emanetler ile Kudüs'ten sonra en önemli hac merkezi konumundadır. İstanbul'un fethine kadar olan dönemde bu hac yolculuklarının detaylı aktarıldığı hacnameler; tarih, edebiyat, sanat tarihi ve mimarlık gibi disiplinlerince ele alınmış, ancak turizm alanında değerlendirilmemiştir. Bu noktadan hareketle araştırmanın problemi 10. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar İstanbul'a gelen Rus seyyahların yazdığı hacnamelerin turizm araştırmacıları ve uygulayıcıları tarafından inanç turizmi kapsamında kaynak olarak değerlendirilmemiş olması şeklinde belirlenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada İstanbul'a gelen Rus Ortodoks hacıların yazdıkları hacnamelerde; kutsal mekânlar, kutsal emanetler, kutsal mekânların mimari özellikleri ve haklarında yazılan efsaneler, döneme ait toplumsal, kültürel ve siyasi yapı gibi unsurların ortaya konulması amaçlanmıştır. Ortaya konulan sonuçlar doğrultusunda turizm uygulayıcılarının turistik ürün çeşitlendirmesine, inanç turizmine yönelik hizmet veren turist rehberlerinin anlatımlarının zenginleştirilmesine ve turizm alanyazınına katkı sağlaması beklenmektedir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Turizmin çeşitlendirilmesi bakımından hacnamelerin inanç turizmi için önemli bir kaynak oluşturabileceği düşünülmektedir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda turizm sektörünün önemli aktörlerinden biri olan turist rehberleri başta

olmak üzere sektörün diğer paydaşları niş alanlar oluşturarak buradan katma değeri yüksek turistik ürün ortaya koyabilirler. Bu bağlamda Orta Çağ İstanbul'unun özellikle dinî merkezlerine dair zengin bir bilgi kaynağı olan erken tarihli Rusça Hacnameler, araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilerek ilk kez turizm alanında değerlendirilmek üzere ortaya konulmuştur. Çalışma hem turizm alanyazınına kazandırılması katkı hem de turizm uygulayıcılarına turistik ürün çeşitlendirmede yol gösterici olması bakımından önem taşımaktadır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma 1200-1389 yılları arasında Rus dilinde yazılmış dört hacname ile sınırlandırılmıştır. Seçilen zaman aralığı Rus seyyah hacılar tarafından yazılmış İstanbul'u konu alan ilk hacname olan *Novgorodlu Anton'un Hac Kitabı'*ndan başlayarak 1389 tarihli İgnatiy Smolnyanin'in Çargrad Seyahatnamesi'ni kapsamaktadır. Bu bağlamda gelecek araştırmaların farklı dönemlerde farklı destinasyonlar için ve farklı dillerde yapılması literatürdeki boşluğu tamamlayacaktır.

2. ALANYAZIN

2.1. İnanç Turizmi

İnsanın varoluş serüveninde tarih öncesi çağlardan bu yana inanç ve ona ilişkin uygulamalar kesintisiz bir şekilde süregelmiştir. Bu uygulamalar içerisinde farklı din ve inanç sistemleri tarafından kutsal kabul edilen yerler ve mekânlara yapılan ziyaretler önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla inanç ve/veya din insan var olduğundan bu yana başlıca seyahat motivasyonlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken dönemlerde temelini hac olgusunda bulan inanç motivasyonlu bu ziyaretler seyahatin en eski türlerinden biri olan inanç turizmini ortaya çıkarmıştır. İnanç turizmi, genel olarak dinlerin doğduğu ve o dinlere ait kutsal kitaplarda adı geçen olayların yer aldığı merkezlere yapılan turistik faaliyetler kapsamındadır. Bu bağlamda Güzel'e (2012) göre erken dönemlerden bu yana dahil oldukları dinlere ait çekim merkezlerine gitmek suretiyle buralarda dinî görevlerini yerine getirmek ve ruhsal açıdan rahatlamak için yaptıkları seyahat ve konaklamaların, turizm kavramı içinde değerlendirilmesine inanç turizmi denmektedir. Usta (2005) inanç turizmine yönelik yaptığı yüksek lisans çalışmasında inanç turizmini

"*İnsanların sürekli yaşam alanları dışında, ticari kazanç amacına dayanmayan, çıkış noktası inançları gereği dini vecibelerini yerine getirmek veya ziyaret etmek için dini açıdan önemli gördükleri kutsal yerlerde en az bir gece konaklamadan oluşan geçici seyahatlerin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal nitelikli olay ve ilişkiler bütünü"* olarak tanımlamaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere inanç turizminin çıkış noktasını insanların manevî amaçlarla hac gibi bir dinî vazifeyi yerine getirmek üzere yaptıkları ziyaretler oluşturmuştur. Ancak inanç turizmi zamanla yeni biçim ve anlayışlarla alternatif bir olgu haline dönüşmüştür (Tarcan ve Atılgan, 1999). Nitekim, dinî yapılar, ritüeller, festival ve törensel olaylar inançlı bir din mensubunu cezbettiği kadar sıradan bir meraklıyı da seyahate yönlendiren önemli birer turistik cazibe unsurlarıdır (Henderson, 2002). Tarih boyunca herhangi bir inancın mensuplarınca tapınaklar, mabetler, türbeler ve heykeller yapılarak önemli bir kültürel miras oluşturulmuştur. Bu yapılar halâ dinî amaçlarla kullanıldıkları gibi içerdikleri tarihî, mimari ve sanatsal değerlerinden ötürü de son derede ilgi çekicidirler. Bu yönüyle turistlerin söz konusu bu yapılarla ilgilenmeleri ve onları ziyaret etmeleri turizm ve inanç arasındaki önemli bir bağlantı noktasıdır (Okuyucu ve Somuncu, 2013). Buradan yola çıkarak, insanları inanç turizmine yönlendiren nedenler; dini görevleri yerine getirme isteği ile seyahate katılma ve dini ya da kutsal yerlere duyulan merak ve ilgi sonucunda yapılan kültürel geziler olarak iki ana başlık altında toplanmaktadır (Yılmaz, Erdinç ve Küçükali, 2013).

Hangi motivasyonla olursa olsun Dünya Turizm Örgütü'ne (UNTWO, 2016) göre her yıl artış gösteren önemli bir potansiyele sahip inanç turizmi, ülkelere sağladığı ekonomik refah ve katma değerinin yanı sıra farklı inanç ve kültürler arasında hoşgörü ve anlayış geliştirme kapasitesine de sahiptir. Dünya Turizm Örgütü'ne göre sürekli büyüyen ve gelişen bir pazar haline gelmiş olan inanç turizmi kapsamında dünya üzerinde yılda 300 ila 330 milyon insanın inanç turizmi kapsamında seyahat ettiği ve yaklaşık 18 milyon dolarlık ekonomik etkiye yol açtığı tahmin edilmektedir (WTO 2014'ten aktaran Güzel, Köksal ve Şahin, 2019, s.112).

Turistik ürün çeşitlendirmesi ile turizmin sürdürülebilir hale getirilmesi günümüzde büyük önem taşımaktadır (Yüksek, Dinçer ve Dinçer, 2019). Bu bağlamda kitle turizmine alternatif olarak gelişen alternatif turizm türleri arasında yer alan inanç turizmi özellikle bütün yıla yayılabilirliği ve inanç turizmine katılan turistlerin yaptıkları harcamalarda

kısıtlı davranmamaları (Usta, 2005) gibi nedenlerle ülkeler açısından inanç turizmine olan ilgiyi arttırmıştır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyanın tarih öncesi çağlardan başlayarak çok önemli medeniyetlere ve onlara ait dinlere ev sahipliği yapmış olması onu bu pazarda özel bir konuma yerleştirmektedir. Özellikle Anadolu'da yer alan semavi dinlerle özdeş çok sayıda kutsal mekân, hac merkezleri, peygamber ya da aziz/ermiş kabul edilen kişilere ilişkin nesneler ve bunların içerisinde yer aldıkları yapılar inanç turizmi bağlamında önemli cazibe unsurlardır. Türkiye bu mevcut potansiyelini etkin bir şekilde kullanarak inanç turizmi pazarından daha fazla pay alabilme potansiyeline sahiptir.

2.2. Seyahatnameler ve Hacnameler

Seyahatnameler, bir seyyahın gerçekleştirdiği geziler esnasında kaleme aldığı notları, seyahat hatıraları ve izlenimlerini bir araya getirdiği kitaplardır. Seyahatname kelimesi; Arapça "gezmek, gezi" anlamındaki *seyâhat* ve Farsça *nâme* "risale, mektup" sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Böylece *seyâhat-nâme* "gezi mektubu, gezi eseri" mânasına gelmektedir (Yazıcı, 2009). TDK'ye göre seyahatnameler; "bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser olarak" tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2024). Seyahatnameler, bir seyyahın veya gözlemcinin ziyaret ettiği belli bir coğrafi alana ve belirli bir tarihsel döneme dair izlenimlerini aktardığı metinlerdir (Kaya, 2021). İlk çağlardan itibaren insanların yeni yerler görüp, tanıma ihtiyacını karşılayan, edebi ve tarihî özellikler taşıyan metinler seyahatname ya da gezi yazıları olarak adlandırılmaktadır (Maden, 2008).

Alanyazında seyahatnamelere dair tez çalışmaları incelendiğinde büyük oranda tarih, edebiyat, sanat tarihi, sosyoloji ve dilbilim alanlarında araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Ancak son yıllarda seyahatnameler, turizm alanında da kaynak olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bilimsel makale olarak ele alınan turizm çalışmaları incelendiğinde seyahatnameler çoğunlukla bir seyyah ve/veya seyahatname üzerinden ya da belirli bir tarihsel süreç dilimi içerisinde bir coğrafi bölgeyi /şehri ele almaktadır (Kutluk ve Avcıkurt, 2014; Yılmaz ve Yetgin, 2018).

Erbay Aslıtürk ve Dikyar (2014) çalışmalarında İbni Batuta, Tavernier, Evliya Çelebi, Joseph de Tournefort, Charles Texier, Charles Fellows gibi seyyahlarının İzmir ve Aydın illerini kapsayan gezi notlarından yararlanarak bir gezi rotası önermişlerdir. Buna benzer

bir çalışmada Erbay Aslıtürk ve Gökçe (2014) İstanbul hakkında yazılmış çeşitli seyahatnameleri incelemeleri sonucunda kentin Avrupa Yakası'nda uygulanabilecek bir özel ilgi turu önerisi geliştirerek kültür turizmi turistlerine alternatif bir rota sunmuşlardır. Ayrıca Çalık, Çiftçi ve Yetgin'in (2020) kadın seyyahların gözüyle Osmanlı kültürel mirası; Yılmaz, Yetgin ve Kozak (2018) seyahatnameler ışığında otelcilik tarihi, somut olmayan kültürel miras araştırmaları (Kaya, 2023) ve turist rehberliği (Yılmaz, 2018; Kaya ve Yetgin, 2021) gibi çeşitli konuların turizm alanında seyahatnameler kullanılarak çalışıldığı görülmüştür.

Seyahatnamelerin turizm alanında temel veri kaynağı olarak kullanıldığı lisansüstü tezler az sayıdadır. Bunlardan ilki Kaya'nın (2020) "Almanca Seyahatnameler (1850-1912) Temelinde Türkiye'ye Dair Bir Kültür Rotası Önerisi" adlı doktora tezidir. Kaya, tezinde Almanca konuşan yedi seyyahın yazdıklarından yola çıkarak bir kültür rotası oluşturmuştur. Rusça seyahatnamelerden yola çıkarak yapılan lisansüstü tez çalışmaları az sayıda olmakla birlikte tarih ve dilbilim alanlarında yoğunlaşmıştır. Bars (2019) "Rus Hacı Adaylarının Eserlerine Göre Ortaçağ İstanbulundaki Dinî Mekânlar" adlı tarih alanındaki yüksek lisans tez çalışmasında Rus hacı seyyahların hacnamelerinde kaydettikleri dinî mekânların bir listesini oluşturmuş ve farklı seyyahlar arasında karşılaştırma yapmıştır**.** Yıldız (2023) "Rus Oryantalizmi: 19. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Rus Seyahatnamelerinde Türkiye ve Türkler" adlı doktora tezinde Türkiye hakkında yazılmış Rusça seyahatnameleri oryantalizm bağlamında ele almıştır. Yapılan alanyazın taramasında turizm alanında Rusça seyahatnamelere ilişkin lisansüstü tez çalışmasına rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın bu alandaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Rusça yazılmış ilk seyahatnameler, hacnameler (*putşeştviya palomnikov*) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hacnameler, Rus hacıların İstanbul üzerinden Kudüs'e giderken tuttuğu gezi notlarıdır. Bu notlar Rus edebiyatında önceleri hacname (*Hojdenie ya da Hojenie*), daha sonraki dönemlerde ise seyahatnâme (*Puteşestvie*) şeklinde adlandırılmıştır. Hacnameler XVII.- XVIII. yüzyıla kadar ziyaret edilen kutsal mekânlara yönelik bilgi veren, dini içerikli yazılardır. Aynı zamanda, hac yolculuğu yapacak olanlara yol gösterici niteliktedir (Ünal, 2015).

Hacnameler Rusya'da XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla değin bu türün tek örneği olarak kabul edilmektedir ve Orta Çağ Rusya'sında yaygın bir yazın türüdür. Rusça hacnamelerin günümüze ulaşan en erken örneği olarak ise XII. yüzyıla tarihlenen Rahip Daniil'in Hacnamesi (*Hojdeniye igumena Daniila*) kabul edilmektedir. Başrahip Daniil,

kutsal topraklara yaptığı hac seyahati esnasında Kudüs'e özel bir önem atfetmiştir ve burada bulunan kutsal mekânları detaylıca aktarmıştır. Kudüs'e gidiş ve dönüşü sırasında güzergahı üzerinde Anadolu topraklarından da çok sayıda mekân yer almaktadır (http://lib.pushkinskijdom.ru, 2023). Örneğin Efes ve burada bulunan tarihî eserlere seyahatnamesinde yer vermiştir. Ancak adı geçmekle birlikte Daniil'in seyahatnamesinde İstanbul hakkında hiçbir bilgi yer almamaktadır. Bu nedenle bu eser bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Alanyazın taramasında, İstanbul hakkında yazılan Orta Çağ seyahatnameleri incelendiğinde anlaşılabilir nedenlerle ağırlıklı olarak Ayasofya'nın betimlendiği görülmüştür, ancak içerik itibariyle dinî yönü ağır basan Rusça hacnameler Ayasofya dışındaki diğer kutsal mekânlar, kutsal emanetler ve azizlerle ilgili de çok zengin bir içerik sunmaktadırlar. Bu bağlamda araştırma alanının dönemin İstanbul'unun neredeyse tüm kutsal mekânlarını kapsaması, bu çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır. Araştırma, yazar tarafından Rusçadan Türkçeye çevrilen dört Rusça hacnamenin birincil kaynaklar olarak turist rehberlerinin anlatımlarının zenginleştirilmesi ve turizm alanyazınına katkıda bulunması bakımından önemlidir.

Bu çalışmada XIII.- XIV. yüzyıllarda İstanbul hakkında yazılmış dört seyahatname incelenmiştir. Henüz XII. yüzyılda başlıca bir edebi tür olarak karşımıza çıkan Rus seyahatnameleri, halka bilinmeyen dünyaların kapılarını aralamıştır. Kaçınılmaz olarak bu seyahatnameler temelde Orta Çağ'a özgü bakış açısı, dönemin ahlaki değerleri, siyasi ve sanatsal düşünüşlerini yansıtmaktadırlar. Pek tabii, zaman içerisinde Rus seyyahların ve dolayısıyla seyahatnamelerin içeriği ve niteliği değişmiştir. Kiev Knezliği ve Moğol-Tatar İstilası (XI.-XV. yüzyıllar) dönemindeki seyyahlar, Ortadoğu ve Küçük Asya'daki kutsal toprakları ziyaret etmek için yola çıkan hacı adaylarıdır. Bizans ve Rus ilişkilerinin başlamasından sonra Konstantinopolis en popüler hac noktalarından biri olmuştur. Bu ziyaretler neticesinde Ruslar gezip gördükleri bu memleket hakkında son derece önemli bilgiler edinmişlerdir. Konstantinopolis'e ya da Orta Çağ Rus yazarlarının adlandırmasıyla Çargrad'a yapılmış haclar sayesinde Orta Çağ Rusları burada gördüklerini, yaşadıklarını ve bütün bunlardan edindikleri izlenim ve düşüncelerini eski Rus edebiyatı içerisinde bir tür olarak oldukça önemli bir yer tutan seyahatnamelere yansıtmışlardır. Prokofyev'in (1984) çalışmasında belirttiğine göre XI-XVII. yüzyıl Rus edebiyatı antolojisinde 70'ten fazla çeşitli seyahatname örneği bulunmaktadır. Bunlardan yaklaşık 50 tanesi tarihsel olarak orijinal kaynaklı, 20'den fazlası ise çeviri ve efsanevi-

apokrif türden oluşmaktadır. Bahsi geçen seyahatnamelerin tümünü bu çalışmada ele almak mümkün değildir. Üstelik İstanbul'u konu alan seyahatnameler dışındakiler bu çalışmanın konusu kapsamında değildir. Seçilen seyahatnamelerde, dinî unsurlar ağırlıkta olup içerik ve nitelik bakımından bütünlük göstermektedirler. Bu durum bu seçimin yapılmasında etkili olmuştur.

3. YÖNTEM

3.1. Evren ve Örneklem

Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu araştırmada, Orta Çağ dünyasıyla ilgili dört hacname (XIII. ve XIV. yüzyıllar) temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu hacnamelerde dönemin İstanbul'u hakkında bilgiler aranmıştır. Seyahatnamelerin seçiminde Rus araştırmacıların tür olarak gezi notlarında yaptıkları dönemsel ayrımlar etkili olmuştur. Buna göre, özellikle Kutsal Topraklara hac amaçlı yapılan seyahatlerde tutulan notlardan oluşan, XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar Rus gezi notlarının en erken örnekleri kabul edilen hacnameler arasından seçim yapılmıştır. Söz konusu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis (İstanbul) Rus insanı için en popüler hac noktalarından biri konumundadır. Ayrıca bu zaman aralığı İstanbul'un henüz Türkler tarafından alınmadan önceki dönemine tarihlenmektedir. Zira bu tarihten sonra ziyaretler kesilmese de azalmıştır (Kandemir, 2008, s.156). Seçim yapılırken öncelikle İstanbul hakkında önemli bilgiler içeren seyahatnameler tespit edilmiştir. Çalışma, tespit edilen hacnameler arasından dört tanesi ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma, çalışmanın zaman ve hacim kısıtlamasının yanı sıra söz konusu eserlerin çevirisinin zorluğundan da kaynaklanmaktadır. Orijinalleri el yazması olan bu eserler daha sonraları matbu şekilde yayınlanmıştır. Ayrıca araştırmacının Rus dilinde yetkin olması ve Rusça hacnamelerin Orta Çağ İstanbul'una dair zengin bilgi barındırması bu hacnamelerin tercih edilmesindeki önemli etkenlerdendir.

3.2. Verilerin Elde Edilmesi

Bu araştırmanın temel verileri Rusça yazılmış hacnamelerdir. Orta Çağda inançlı Ruslar tarafından Kudüs gibi İstanbul gibi Hristiyanlar için kutsal kabul edilen şehirlere gerçekleştirilen hac seyahatleri, Rus yazınında gezi türünün ortaya çıkmasında başat rol üstlenmiştir. İlk örneklerine XII. yüzyılda rastlanan (Maleto, 2005) hacnamelerin Rusça dilinde yazılmış orijinal kaynaklarına ulaşılmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in 1453

yılındaki fethi öncesi dönem incelendiği için hem seyahatnamelerde hem de bu çalışmada günümüz İstanbul'u Konstantinopolis olarak anılmıştır. Seyahatnamelerin yazarları da seyyah olarak adlandırılmıştır. *Hojdeniya (хождение*) adı verilen bu türdeki seyahatnamelerde Rus hacılar özellikle Ayasofya başta olmak üzere çok sayıda dinî mabedin ve bu yapıların içindeki Ortodoks Hristiyan Ruslar tarafından kutsal kabul edilen eşyaların, röliklerin detaylı tasvirlerine yer vermektedirler. Dinî öğeler baskın olmakla birlikte bu eserler aynı zamanda İstanbul'un tarihi, yerleşimi, mimarisi ve sanat tarihi hakkında bilgiler sunmaktadır (Kandemir, 2008).

Bu araştırmaya konu edilen hacnameler şunlardır: Novgorod'lu Anton'un Hac Kitabı *('Книга Паломник' Антония Новгородца)*, Anonim Çargrad Seyahatnamesi *(Анонимное хожение в Царград),* Stefan Novgorodets Seyahatnamesi *(от странника Стефанова Новгородца),* İgnatiy Smolnyanin'in Çargrad Seyahatnamesi (*Хожения Игнатия Смольнянина в Царград*) (Tablo 2).

Tablo 2. *Araştırma Kapsamında İncelenen Seyahatnameler*

Seyyahın Adı	**Seyahat Yılı**	**Mesleği**	**Seyahatnamenin Adı**
Dobrinya Yadreykoviç (Antoniy Novgorodskiy)	1200-1204	Hacı (1212 yılından sonra Novgorod Başpikoposu)	Novgorod'lu Anton'un Hac Kitabı *('Книга Паломник' Антония Новгородца)*
Anonim (Yazarının Vasiliy Kalika olduğu düşünülmektedir)	XIV. Yüzyıl başı	Novgorod Başpiskoposu	Anonim Çargrad Seyahatnamesi *(Анонимное хожение в Царград)*
Stefan Novgorodets	1348-1349	Tüccar	Stefan Novgorodets Seyahatnamesi *(От странника Стефанова Новгородца)*
İgnatiy Smolyanin	1389-1393	Piskopos	İgnatiy Smolnyanin'in Çargrad Seyahatnamesi *(Хожение Игнатия Смольнянина в Царград)*

Tablo 2'de görüldüğü gibi bu araştırmada incelenen seyahatnameler 1200 ile 1393 yılları arasında yapılan seyahatleri içermektedir. Eserlerin yazarları din adamları ve

tüccarlardır. Her bir eserin içeriğini kutsal kabul edilen topraklara yapılan hac seyahatleri oluşturmaktadır. Çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için veri kaynağı olarak kullanılan dört seyahatname hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

3.2.1. Novgorod'lu Antoniy'nin hac kitabı *('Книга Паломник' Антония Новгородца)*

Dobrinya Yadreykoviç (Andreykoviç) adıyla dünyaya gelen seyyah manastıra çekilince Antoniy takma adını almıştır (İnanır, 2013, s.27). Bu araştırmada seyyah Antoniy adıyla anılacaktır. Antoniy 1200-1204 yılları arasında Konstantinopolis'i ziyaret etmiştir. Novgorod Başpiskoposu ve *Hac Kitabı*'nın yazarı olan seyyah hakkında biyografik bilgi yetersiz olmakla birlikte kutsal toprakları ilk ziyaret edenler arasında yer alan seyyahın adına ve kilise faaliyetlerine Novgorod yıllıklarının yanı sıra Moskova yıllıklarında da rastlanmaktadır (Matsuki, 1988). Ünlü Novgorod voyvodası Yandrey'in oğlu olan Dobrinya'nın yüksek bir sosyal sınıfa mensup olduğu düşünülmektedir. Seyyah, uzun adıyla *Seyahatname (Hacname) Çargrad'ın Kutsal Yerleri adlı* eserinde Bizans'ın görkemli başkentinin IV. Haçlı Seferi öncesi Latinler tarafından fethi ve yağmalanmasından hemen önceki görüntüsünü sunması bakımından son derece önemlidir (Maleto, 2000). Zira Dobrinya'nın seyahatnamesinde saydığı bu kutsal emanetlerin birçoğu 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferinde yağmalanmış ve Roma'ya götürülmüştür (İnanır, 2013).

Novgorod'lu Antoniy'nin Konstantinopolis'i ziyaret amacı hac olmakla birlikte; bazı araştırmacılar, seyyahın basit bir hacı olmadığı, kendi konumundaki kişilere göre önde gelen bir şahıs olduğu ve Konstantinopolis'e Ortodoks öğretisinin güçlenmesini sağlamak amacıyla kutsal emanetlerden getirmek ve Yunan ibadetine aşina olmak üzere gönderildiği kanısındadırlar (Maleto, 2000; Majeska, 2002; İnanır, 2013).

Orijinal nüshası bulunmayan eserin, geç döneme tarihlenen (XVI- XVII. yüzyıllar) dokuz kopyası bulunmaktadır (Belobrova, 1974). Anlatıyı ağırlıklı olarak seyyahın Bizans imparatorluğunun başkenti Konstantinopolis'te ya da o dönemde Rusların adlandırmasıyla Çargrad'da, kentin merkezinde ve çevresinde ziyaret ettiği Ayasofya başta olmak üzere onlarca Ortodoks Hristiyan mabedi ve içlerindeki kutsal emanetlerin tasviri oluşturmaktadır. Antoniy'nin seyahatnamesi adeta kutsal mekânların bir listesi gibidir. Bunun yanı sıra İmparatorluk Sarayı ve Hipodrom gibi mekânların tasvirleri bulunmaktadır. Ayrıca çok sayıda efsane anlatıda önemli bir yer tutmaktadır. Ancak

seyyah, sosyal, kültürel, siyasi ortam gibi dünyevi manzaralara dair gözlemlerini kaydetmemiştir. Bu durum, o dönemin anlayışının bir sonucudur. Anlatıcılar çoğunlukla din adamlarıdır ve kutsal yerlere çok büyük saygı duyan sofu görüşlü kişilerdir. Dolayısıyla dinî öğeler her zaman ön plandadır (Prokofyev, 1984). Hacnamenin çeviri ve incelemesinde 1872 tarihli P. Savvaitov'un derlemesi baz alınmıştır (Savvaitov, 1872).

3.2.2. Anonim Çargrad Seyahatnamesi *(Анонимное хожение в Царград)*

XIII. Yüzyıl sonu ile XVI. Yüzyılın Başlarına ait Seyahatname olarak da anılan seyahatnamenin yazarının kim olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Rus araştırmacılar tarafından Novgorod piskoposu Vasiliy Kaleka tarafından yazılmış olduğu düşünülmektedir (Prokofyev, 1984). Yazar, eserinde seyahat amacını açıkça belirtmemiştir ancak temel olarak bu seyahat Hristiyanlık için kutsal kabul edilen kilise ve türbe ziyaretlerini içeren hac maksatlı yapılmıştır. Seyyah, hacnamesinde şehrin planını, ana kiliselerini ve İstanbul'un Haçlılar tarafından yağmalanmasından sonra kalan eserleri tasvir etmektedir. Kalan eserlerin ise birçoğunun zarar görmüş olduğundan bahsetmektedir. Antik çağdan kalma heykellerden detaylı olarak bahseden seyyah, bu heykellerin hikayelerini de anlatmaktadır. Seyyahın anlatısından heykellerin yanı sıra taş üzerine oyma gibi sanatsal eserlere de ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Bu eserlere ilişkin efsaneleri anlatırken, inananlar tarafından faydalanılan tedavi edici özelliklerinden de bahsetmektedir. Hacnamenin çevirisinde N.İ. Prokofyev'in derlemesi baz alınmıştır (Prokofyev, 1984).

3.2.3. Stefan Novgorodets Seyahatnamesi (*От странника Стефанова Новгородца*)

Seyahatnamenin yazarının adını eserin başlığından öğrenmekteyiz. Diğer seyyahlar gibi Ortodoks bir Hristiyan olan Novgorod'lu seyyahın statüsü hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Seyahatin tam tarihi bilinmemekle birlikte anlatıdan 1348 ya da 1349 yılında bu ziyareti gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Seyahatnamede kendinden önce yazılanlarda olduğu gibi Orta çağda Ortodoks Hristiyanlığın merkezi kabul edilen Bizans İmparatorluğundaki sayısız mabet, türbeler ve buralardaki kutsal emanetler, rölikler anlatının merkezini oluşturmaktadır. Seyahatname, Ayasofya'ya ilişkin özellikle iç mimari ve süsleme öğeleriyle ilgili oldukça detaylı bilgiler içermektedir. Bunun yanı sıra Rus- Bizans ilişkilerine de değinilmektedir. 13. yüzyılın ilk yıllarında (1204'ten önce)

Çargrad'ı ziyaret eden Dobrinya Yadreykoviç (Antoniy) daha çok resimle ve Anonim Çargrad Hacnamesi yazarı daha çok heykelle ilgilenirken, Stefan daha çok mimariye ve mozaiklere odaklanmıştır. Seyyah, mabedin tam karşısındaki İmparator Jüstinyen heykelini de tasvir etmektedir. Bir seyahatname dışında sonraki yıllarda Rus seyyahlar tarafından yazılan seyahatnamelerde bu heykelden söz edilmemektedir. Eserin çevirisinde N. İ. Prokofyev'in derlemesi baz alınmıştır (Prokofyev, 1984).

3.2.4. İgnatiy Smolnyanin Seyahatnamesi (*Хожение Игнатия Смольнянина в Царград*)

Moskova Metropoliti Pimen'in 1389 yılında Çargrad'a üçüncü kez gerçekleştirdiği seyahatinde, heyeti içerisinde Moskova Spas Manastırı Arşimandriti Sergiy, Smolensk Piskoposu Mihail ve hacnamenin yazarı kâtip İgnatiy Smolyanin de bulunmaktadır. İgnatiy, Metropolit Pimen'in talimatıyla bu geziyle ilgili detaylı notlar kaleme almıştır. Bu nedenle eser hem "İgnatiy Smolnyanin Seyahatnamesi" hem de Metropolit Pimen'in adına atıfta bulunularak "Pimen Seyahatnamesi" olarak anılmaktadır. Smolyanin'in seyahatnamesinde ilk olarak Moskova'dan Çargrad'a yapılan yolculuk anlatılmaktadır. Yolculuk esnasında Çargrad yakınlarındayken Sultan I. Murad'ın Kosova Savaşı'nda bıçaklanarak öldürüldüğünü öğrenmiştir. İstanbul'a yaklaşırken geçtikleri Karadeniz kıyısı ve kentleri hakkında da bilgi vermektedir. Çargrad'a vardıktan sonra ise eserde Ayasofya başta olmak üzere Çargrad'ın başlıca mabet ve türbeleri; kutsal emanetler ve rölikler anlatılmaktadır. Ayrıca dönemin Bizans'ına ilişkin siyasi ve sosyal anlamda çok değerli bilgiler içermektedir. Tarihsel bir belge niteliği taşıyan II. Manuel'in 1393 yılında Ayasofya'daki taç giyme törenini farklı yönlerden detaylıca tasvir etmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı- Bizans ilişkileri bağlamında da önemli tarihsel bilgiler aktarılmaktadır. Eserin çevirisinde N. İ. Prokofyev'in derlemesi baz alınmıştır (Prokofyev, 1984).

3.3. Verilerin Analizi

Verileri elde etmek amacıyla yukarıda adı geçen dört hacname araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Ek olarak eski Rusça ile yazılmış olan ve çağdaş Rusçasına erişilemeyen Antoniy Novgorodskiy tarafından yazılan hacname eski Rusça çalışmalarında uzman birinin yardımıyla öncelikle çağdaş Rusçaya, daha sonra Türkçeye çevrilmiştir. Çevirisi yapılan metinler, nitel veri analiz programı olan MAXQDA'ya yüklenmiştir. Verilere tümevarımsal tematik analiz yapılmıştır. Tümevarımsal tematik analiz, araştırmacının bir veri setindeki anlamları ve deneyimleri görmesini ve

anlamlandırmasını sağlayan bir analiz tekniğidir (Braun ve Clarke, 2006). Bu bağlamda MAXQDA Programına aktarılan metinlerden kodlar çıkarılmış, kodlar kategoriler ve temalar altında toplanmıştır. Elde edilen temalar ve kategorilerin doğruluğu için alanında uzman kişilerden görüş alınmıştır. Ulaşılan temalar, kategoriler ve sıklıkları Tablo 2'de verilmiştir.

3.4. Geçerlik-Güvenirlik

Lincoln ve Guba (1985) nitel araştırmalarda geçerliliği sağlamak için inandırıcılık, güvenirlik, tutarlılık, aktarılabilirlik, onaylanabilirlik ve nesnellik kavramlarından bahsetmektedir. Bu çalışmada incelenen hacnamelerin Rusça dilinde orijinallerine ulaşılmış; araştırmacı tarafından bizzat Türkçeye çevrilmiş, yapılan çevirilerin kontrolünde iki uzmandan yardım alınmıştır. Anlaşılmayan bazı kavramlar ve olaylar için ise dinler tarihi, sanat tarihi alanlarında yazılmış kaynakların yanı sıra çalışmanın odak noktasını oluşturan dönemin Konstantinopolis'ini inceleyen çeşitli çalışmalara başvurulmuştur. Başvuru kaynaklarındaki veriler ile yapılan çeviriler karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda çeviri sonucu elde edilen verilerin güvenirliği ve tutarlılığı sağlanmıştır. Bunlara ek olarak hacnamelerden doğrudan alıntılar yapılmış ve kaynak gösterilmiştir. Böylece çalışmanın aktarılabilirliği sağlanmıştır. Yanlılığı azaltmak için ise kodlamalarda araştırmacının yanı sıra danışmanı ve iki uzmandan görüş alınmış, bu şekilde onaylanabilirlik ölçütü yerine getirilmiştir.

4. BULGULAR

Bu araştırmada Rusça yazılmış hacnamelerden elde edilen bulgular sınıflandırılmış ve üç tema altında toplanmıştır. Bunlar; (1) Dinî Unsurlar, (2) Tarihî Unsurlar ve (3) Sanatsal Unsurlar şeklindedir (Tablo 3). Bulgular, her bir kategori için en çarpıcı bulunan örnek ifadeler alıntılanarak verilmiş, alıntı yapılan hacnameler ise H1, H2, H3 ve H4 şeklinde kodlanarak sunulmuştur:

H1: Novgorod'lu Anton'un Hac Kitabı

H2: Anonim Çargrad Seyahatnamesi

H3: Stefan Novgorodets Seyahatnamesi

H4: İgnatiy Smolnyanin Seyahatnamesi

Tablo 3. *Elde Edilen Temalar, Kategoriler ve Sıklıkları*

Temalar	Kategoriler	Alt Kategoriler	Sıklık
Dinî Unsurlar	Kente Giriş	Ayasofya	2
		Selamlama	4
	Dinî Ritüeller	Ayinler	10
		Kutsal Günler	6
		Kutsal Emanetlere Hürmet	5
	Dinî Yapılar	Kiliseler	87
		Manastırlar	51
	Kutsal Emanetler	İsa'nın Çileleri	16
		Azizler'in Kalıntıları	55
Tarihî Unsurlar	Tarihî Olaylar	Bizans-Türk İlişkileri	2
		Bizans-Rus İlişkileri	2
		1204 Latin İstilası	3
		Taç Giyme Töreni	1
	Tarihî ve Dinî Karakterler	İmparatorlar	6
		Peygamberler	8
		Azizler ve Azizeler	35
Sanatsal Unsurlar	Dinî Söylenceler	Ayasofya'nın Kuruluşu	2
		Kırılmayan Kandil	2
		Mucize Yaratan İkonalar	11
		Bıçaklanan İkona	3
		Diğer	18
	Görsel Sanatlar	İkonalar (Resim)	15
		Mozaikler	5
		Heykeller	6
	Mimari	Saraylar	4
		Hipodrom	6
		Ayasofya Mimarisi	18

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.1. Dinî Unsurlar

İncelenen hacnamelerde dinî unsurlara yönelik elde edilen kodlar ve alt kategoriler, ‘kente giriş’, ‘dinî ritüeller’, ‘dinî yapılar’ ve ‘kutsal emanetler’ kategorileri altında toplanmıştır.

4.1.1. Kente giriş

Kente giriş kategorisinde “Ayasofya” ve “Selamlama” alt kategorileri öne çıkmıştır. Bunlara ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

Ayasofya

Hacnamelerden edilen bilgilere göre seyyahların Çargrad’a vardıklarında ilk duraklarının Ayasofya olduğu görülmüştür. Kente gelen seyyahlar ilk olarak Hristiyanlığın bu kutsal mabedini ziyaret etmişlerdir. Aşağıdaki örnek ifadelerde Ayasofya’ya duyulan hürmet ve ona atfedilen kutsiyeti görmek mümkündür:

Her kim Çargrad olarak anılan Konstantinopolis'e, Mesih’in çilelerine ve Ayasofya’ya ibadet etmek amacıyla giderse, şehre varışıyla birlikte Kutsal Sofya’ya gitmelidir. Ayasofya’ya yaklaşınca güney kapısından nartekse girmelidir (H2)

Ben, Veliky (Büyük) Novgorod'lu günahkâr Stefan, sekiz yoldaşımla birlikte kutsal yerlerde ibadet etmek ve kutsal emanetlere el sürmek için Çargrad'a geldim. Ve Tanrı, kutsal Sofya'nın şefaati aracılığıyla bize merhamet etti. Kutsal Hafta’da (Çile Haftası’nda) şehre geldik ve Ayasofya'ya gittik. (H3)

Selamlama

Kente giren Rus seyyahlar ilk durakları olan Ayasofya’ya vardıklarında onu hürmetle selamladıklarını ve önünde eğildiklerini belirtmişlerdir. Aşağıdaki örneklerde bu durum görülebilmektedir.

Bu değersiz, günahkâr kul Novgorod Başpiskoposu Antoniy, Tanrı'nın lütfu ile Çargrad'a geldiğinde ilk olarak Kutsal Bilgelik olarak adlandırılan Ayasofya’nın önünde eğildi ve Rab'bin (İsa) kutsal mezarının mühürlerini ve Mesih'i tutan Theotokos'un ikonasını[2] öptü. (H1)

Sabah Fili'den (Şile) yola çıktık, Riva'yı[3] geçtik, nehrin ağzına geldik ve Fonar'ı[4] geçtik. Rüzgâr iyiydi ve tarifsiz bir sevinçle Çargrad'a vardık. Pazartesi günü, Petrus

[2] Meryem ana ve Bebek İsa ikonası kastedilmektedir. Theotokos “Tanrı Annesi” anlamına gelmektedir.
[3] Kumdere
[4] Rumeli Feneri

Günü arifesinde, akşam ayini sırasında, burada yaşayan Rus halkı bize geldi. Ve her iki taraf için de büyük bir sevinç yaşandı. O gece gemide kaldık. Sabah, tam da Aziz Havariler bayramında, Tanrı'ya şükrederek şehre vardık. Sabahleyin, Tanrı'nın Bilgeliği anlamına gelen Ayasofya'ya gittik. Ve büyük kapılara ulaştığımızda, Mısırlı Meryem'e Kudüs'teki kutsal kiliseye girmesini yasaklayan sesin geldiği Tanrı Annesi Meryem'in mucizevi ikonasını selamladık. Ayrıca orada, kutsal kilisenin içerisinde İsa'nın ve onurlu Azizlerin ikonalarını da selamladık" (H4)

4.1.2. Dinî ritüeller

Dinî ritüeller kategorisinde "Ayinler", "Kutsal Günler" ve "Kutsal Emanetlere Hürmet" alt kategorileri ön plana çıkmıştır. Bunlara ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

Ayinler

Rus seyyahların Ayasofya ve diğer mekânları ziyaretleri esnasında buralarda gerçekleştirilen dinî ritüelleri büyük bir dikkat ve hayranlıkla gözlemledikleri anlaşılmaktadır. Aşağıda örnekleri bulunan ifadelerde detaylı ayin betimlemeleri görülebilmektedir.

Ambonda[5] ilahi söylenirken yazıcılar Musa'nın tabletlerini tutuyorlardı. Yazıcılar önce ilahi söylediler, onların arkasında keşişler duruyorlardı ve sonra Rab'bin hediyeleri papalar ve diyakozlar tarafından sunuldu, o sırada kilisede ağlamalar ve yakarışlar duyuluyordu. Bu onurlu ayinde korku, alçakgönüllülük ve yalvarış hem piskoposlar hem papalar hem de diyakozlar tarafından hissediliyordu! Taşlar ve incilerle süslenmiş hediyelerin sunulduğu sayısız altın ve gümüş kaplara ne demeli! Ve onlar ripidionları[6] aydınlık Kudüs'e taşırken insanların günahları için iç çekip ağlıyorlardı. Nasıl bir akıl ve nasıl bir ruh var ki, cennetin krallığını ve sonsuz yaşamı hatırlamıyor! Ve patrik ne büyük bir onur ve alçak gönüllülükle hizmet ediyor! Kardeşlerim, biz de hatırlayarak, gelecek çağda bu yaşamı elde edebilmek için ayin öncesi gayret ve korku gösterelim. [...]Ve Ayasofya'da sabah ilahi söylemek istediklerinde, nartekste kraliyet kapılarının önünde ilahi söylerler. Girdikten sonra da kilisenin ortasında ilahi söylerler ve cennetin kapılarını açarlar. Üçüncü şarkıyı altarda söylerler. Hafta içi her gün patrik sabah ayinleri için, öğle ayinlerinde ve Rab'bin yortularında ayağa kalkar sonra odalardan

[5] Kiliselerde normal zeminden yüksekçe bir konumda, üzerine rahip ya da diyakozların çıkarak vaaz verdiği ya da Kutsal Kitabı okuduğu bir kürsüdür.
[6] Ayin yelpazesi

gelen şarkıcıları kutsar, uzun ömür dilerler ve sonra melekler gibi güzel ve tatlı ilahi söylemeye başlarlar ve öğle ayinine kadar ilahi söylerler ve sabah ayinini bitirip dışarı çıktıktan sonra patrikten ayin için kutsama alırlar. Sabah ayinlerinde öğle ayinine kadar ambona çıkarak Prolog'u okurlar, Prolog'u bitirdikten sonra ayine başlarlar. Ayini bitirdikten sonra altrda yaşlı rahip Dorne (şefaat duası olarak da bilinir) duasını okur ve ikinci rahip de ambonun arkasında kilisede aynı duayı okur. Her biri duayı bitirdiğinde insanları kutsarlar. Erken saatlerde akşam duasını da okurlar. Ayasofya'da çan bulundurulmaz ama ellerinde küçük bir çan tutarak ona vururlar ve sabah ayinlerine çağırırlar, öğle ve akşam ayinlerinde çana vurmazlar. Diğer kiliselerde ise hem öğle hem de akşam dualarında çana vururlar, çan Melek Öğretisine göre tutulur ve Latin çanları çalınır. (H1)

Ve oradan salı günü, Evanjelist Luka'nın bakire Meryem Ana henüz hayattayken ona bakarak çizdiği taşınabilir ikonasına gittik. Bu ikona her Salı ortaya çıkarılır. Diğer şehirlerden gelenler de dahil olmak üzere tüm insanların bir araya gelmesi inanılmaz bir manzaradır. İkona çok büyük ve ustaca bir şekilde işlenmiştir, ikonanın önünde yürüyen ilahiciler çok güzel ilahiler söylerler ve tüm insanlar ağlamaklı haykırır: "Tanrım, merhamet et!". İkona bir adamın omuzlarına koyulur, adam sanki çarmıha gerilmiş gibi kollarını uzatır ve gözleri geri döner, öyle ki ona bakmak korkunçtur ve meydan boyunca ileri geri savrulur. İkona onu farklı yönlere çevirir ve ikonanın onu nereye taşıdığını bile anlamaz. Sonra bir başkası onu alır ve onun için de aynı şey olur, sonra üçüncü ve dördüncü onu alır ve diyakozlarla birlikte ulu ilahiler söylerler ve insanlar haykırır: "Tanrım, merhamet et!" İki diyakoz ripidonları tutar ve diğerleri de ikonanın önündeki gölgeliği tutarlar. Muhteşem bir manzaradır: yedi ya da sekiz adam ikonayı bir adamın omuzlarına koyar ve o adam Tanrı'nın lütfuyla sanki yüksüzmüş gibi yürür. (H3)

Noel'den önceki pazar günü Ayasofya'da,aziz üç genç adamın fırına atıldığı "Mağara Eylemi"nin bir temsilini gördük. Patrik, bir azizin tüm vakurluğuyla kutsal ayine dürüstçe hizmet etti. (H4)

Dinî ayinlerde insanların aynı zamanda şifa arayışı içinde oldukları anlaşılmaktadır. Aşağıda seyyah Stefan'dan yapılan alıntıda ikonaklazm döneminde şehit edilen ve şifa dağıtmasıyla ilgili anlatılar bulunan Azize Bakire Theodosia adına bir kilise bulunduğu ve hastaların burada Azize'nin röliklerine dokunarak şifa aradığı ve iyileştiği anlatılmaktadır.

Oradan şehre döndük ve Azize Bakire Theodosia'ya gittik ve ona saygıyla dokunduk. Onun adına kurulmuş olan bu kadın manastırı deniz kenarında yer almaktadır. Ve harika olan şey şudur ki: her çarşamba ve cuma tıpkı bayramlarda olduğu gibi, birçok erkek ve kadın buraya mum, yağ ve sadaka getirir. Burada çeşitli hastalıklara yakalanmış birçok insan vardır. Yataklarda yatanlar iyileşirler, hasta olanlar kiliseye alınır ve Azize Theodosia'nın önüne koyulurlar. O da görünmez bir şekilde insanların ağrıyan yerlerine dokunur ve onları iyileştirir. Koro sabahtan dokuzuncu saate kadar ilahiler söyler, ayin ise geç saatlerde yapılır. (H3)

Kutsal günler

Ve Rab'bin kutsal Dirilişi Mabedinde, büyük günde mumların yakıldığı Kara büyük sokakta, Aziz Novy İstefanos'la birlikte tepede yaşamış olan Aziz keşiş Auxentius yatmaktadır, çok muhteşem olan bu kiliseyi inşa eden Aziz Markian da orada yatmaktadır. Ayasofya'dan önce bu kilise inşa edilmiştir. Orada Rab'bin Çilelerinden çivi ve Rab'bin kanı vardır ve bunu Kutsal Cuma / Büyük Cuma'da anmaktadırlar. Diğer kiliselerde ise Büyük Cuma ayinleri yapılmaz, Kutsal Sofya'da bile, ama o günlerde kiliseler yıkanır, menekşe yaprakları kiliselere saçılır. (H1)

Buranın yakınında Nuh'un gemisinin tahtası vardır; Kutsal Perşembe[7] günü bu tahtanın üzerine İsa'nın işkence gördüğü aletleri koyarlar: bir sünger, bir baston ve bir mızrak. O gün, her taraftan birçok Hıristiyan bir araya gelerek Rab'bin Çilesi'ne ibadet eder. Onlardan hastalara şifa vardır, ayrıca inananların günahları affedilir ve sıkıntılarından kurtulurlar. (H2)

Ve oradan denize doğru inerseniz, "yenilmez güç" anlamına gelen İryuni adlı Aziz Georgios Manastırı vardır. Burada kapalı ve çarın mührüyle damgalanmış olan Rab'bin Çilesi vardır. Kutsal Hafta boyunca, bizzat çar patrikle bunları açar ve öperler ve daha sonra kimsenin bunları görmesi mümkün değildir. (H3)

Kutsal Emanetlere Hürmet

Kutsal emanet ziyaretleri Hristiyan Ortodoks hacıların ziyaretlerinin çok önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Hatta pek çok mekân içinde barındırdığı bu kutsal emanetler sebebiyle hacılar tarafından ziyaret edilmektedir. Bu çalışmada ele alınan hacnamelerde bu ziyaretlere ilişkin ifadeler geniş bir yer tutmaktadır. Aşağıda bu ifadelerden birkaçına yer verilmiştir.

[7] Paskalya'dan önceki Perşembe günü. İsa'nın havarileri ile son akşam yemeğini yediği gün olduğuna inanılmaktadır.

Kilisenin içinde Ayasofya'nın anahtarını tutan Azize Theophanida yatmaktadır. İnsanlar bu anahtarı saygıyla öperler. (H1)

Mangana yakınlarında, manastırın arkasında, doğu tarafında, denizin üzerinde, kutsal Kurtarıcı'nın Kilisesi vardır. Kurtarıcı'nın kendisi duvarda tasvir edilmiştir. Bu Kurtarıcı sureti birçok hastayı iyileştirir. Aynı kilisede Aziz Averky'nin kalıntıları vardır, bu kalıntılar her çarşamba ve cuma günü çıkartılır ve hastalar bunlardan şifa bulurlar. Hıristiyanlar ayrıca günahların bağışlanmasını sağlayan Azize Anna'ya hürmet ederler ve saygıyla öperler. (H2)

Ve oradan denize doğru inerseniz, "yenilmez güç" anlamına gelen İryuni adlı Aziz Georgios manastırı vardır. Burada kapalı ve çarın mührüyle damgalanmış olan Rab'bin Çilesi vardır. Kutsal Hafta boyunca, bizzat çar patrikle bunları açar ve öperler ve daha sonra kimsenin bunları görmesi mümkün değildir. [...] Oradan da Pereç denilen Meryem Ana Manastırı'na gittik. Burada Aziz Yuhanna Hrisostomos'un başı bulunmaktadır, ona hürmet ettik ve saygıyla dokunduk (H3)

Üçüncü gün patrik Aziz Antoniy'e gittik ve ondan bir kutsama aldık. Dördüncü gün, kiliseyi inşa edenlerin aletlerini koruyan delikanlıya görünen büyük başmeleğin ikonasına hürmet ettik. Altıncı gün kutsal Tanrı Annesi Hodegetria'ya gittik, ibadet ettik ve kendimizi mür ile yağladık. Pantokrator manastırına gittik ve burada İsa Mesih'in bedeninin çarmıhtan indirildikten sonra üzerine yerleştirildiği kutsal tahtayı saygıyla öptük. (H4)

4.1.3. Dinî yapılar

Dinî unsurlar teması altında yer verilen dinî yapılar kategorisinde "Kiliseler" ve "Manastırlar" alt kategorisi ön plana çıkmıştır. İncelenen hacnamalerde özellikle detaylı Ayasofya betimlerinin yanı sıra kentte bulunan çok sayıda kilise ve manastır ile ilgili anlatımlar yer almaktadır. Bu anlatımlarda kilise ve manastır ifadeleri iç içe kullanıldığından aşağıdaki örneklerde ayrıca başlıklandırılmamıştır.

Kilise ve Manastırlar

Ve Kutsal Havariler (Havariyun) Kilisesi'nde İmparator Konstantin annesiyle birlikte tek bir mezarda yatmaktadırlar ve bu mezarın arkasında bir mermer durmaktadır ve içinde havari Petrus'un ayak izi vardır, işte bu mermer Roma'dan getirilmiştir. Ve aynı kilisede altarda İoannes Hrisostomos ve Teolog Gregory yatıyor. Altarın duvarında azizlerin kalıntıları vardır ayrıca Rab'bin kardeşi Havari Yakup'un ve Evanjelist

Matta'nın kafatasları da vardır ve bedeni ise şehrin dışında yatmaktadır ve diğer havarilerin kalıntıları Kutsal Havariler Kilisesi'nde yatmaktadırlar. [...] Ve Vlaherna yolu üzerinde Vaftizci Yahya Manastırı vardır. Burada insanlar yılda üç kez yortu gününde ve en büyük günde (Diriliş Bayramında) manastırdan çıkarlar ve herkes doyurulur ancak kadın keşişleri asla manastırdan çıkarmazlar, tok değildirler; ancak Tanrı'nın lütfu ve Yahya'nın dualarıyla beslenirler. [...] Ve Ayasofya'nın yakınında İlahiyatçı Aziz Yuhanna'nın kilisesi vardır. Burada İlahiyatçı Aziz Yuhanna'nın mezarındaki başının altına konmuş bir taş vardır. Aynı kilisenin narteksinde Aziz Georgios yatmaktadır. O öldüğünde, gömülmesi için onu bu kilisenin önünden geçirdiler, orada durdular ve onu oraya koydular. Oraya gelen birçok kişi ondan şifa buldu. (H1)

Ayasofya'dan doğuya, deniz vadisine doğru gidilirse, sağ tarafta Digitria (Hodegetria) adında bir manastır vardır. Meryem Ana'nın ikonası her Salı bu manastıra getirilir. Bu ikona büyük mucizeler gerçekleştirir, hastaları iyileştirir. Aynı kilisede Aziz Simeon'un kalıntıları ve ayrıca kutsal su da vardır. [...] Buradan kuzeye doğru gidildiğinde çok büyük olan Havariler Kilisesi bulunmaktadır. İçinde azizler Spiridon ve Poliektus'un bozulmamış bedenleri sunağın sol tarafında, kivotlar içinde yatmaktadırlar. Sunağın arkasında Kral Konstantin'in annesi Helen'in tabutu ve Yuhanna Hrisostomos'un tabutu vardır. Burada, sunağın sol tarafında, İsa'nın üzerine bağlandığı ve Havari Petrus'un üzerinde ağladığı sütun bulunmaktadır. Hıristiyanlar burada ibadet ederler ve şifa bulurlar. [...] Vasilkov pazarının doğusunda, duvarında sanki canlıymış gibi resmedilmiş bir Aziz Nikolaos ikonasının bulunduğu Aziz Nikolaos Kilisesi yer almaktadır. Bir keresinde denizde kazaya uğrayan bir Hıristiyan bu ikonanın yanına gelmiş ve kurtuluşu için dua etmiş. Birdenbire Aziz Nikolaos'un eli ikonadan ona uzanmış, elinde saf altından yüz büyük Frenk sikkesi içeren bir kese varmış. [...] Vasilkov pazarının kuzey-batısında dağda Çar Jüstinyen tarafından taştan inşa ettirilen Pantokrator Manastırı yer almaktadır. Çevresinde su, taş sütunlar ve bol miktarda el işi süsleme bulunmaktadır. Bu manastırda İsa'nın mezarına taşındığı tahta, İsa'nın içinde suyu şaraba çevirdiği küp, şehit Mikail'in başsız bedeni, Florus, Laurus ve Persli Yakup'un başları ve tahta üzerinde Meryem Ana'nın gözyaşları bulunmaktadır. (H2)

Oradan tepeye, Apostolik kilisesine (Havriyyun Kilisesi)'ne çıktık ve orada Aziz Spiridon ve Aziz Poliektus'un kalıntılarına hürmet ettik. Ve sunağa yaklaştığınızda, sağ tarafta Aziz Grigoriy'nin tabutu, yine burada İoannes Hrisostomos'un tabutu ve yine burada Kutsal Kurtarıcı'nın bir ikonası vardır, bu ikonaya kafirler bir bıçak saplamış ve

ikonadan kan akmaya başlamış. Kan izleri bugün hala görülebiliyor ve biz günahkârlar ona saygıyla dokunduk. Ve büyük kapıların sağ tarafında iki sütun vardır; biri Rabbimiz İsa Mesih'in bağlandığı, diğeri de Petrus'un kederle ağladığı sütundur. Bütün bunlar Kudüs'ten getirildiler. Biri kalın, İsa Mesih'inki, siyah çizgileri olan yeşil taştan, diğeri, Petrus'unki, ince, kütük gibi, çok güzel, siyah beyaz çizgili. Kilisenin ortasındaki altar çok büyüktür ve altardan kilisenin içinden doğuya doğru giderseniz Çar Konstantin'in mezarı vardır, devasa bir mezardır, kırmızı taştan, yeşime benzer. Burada daha birçok çar mezarı vardır, ama azizlerin mezarı yoktur. Ve biz günahkârlar olarak onlara saygıyla dokunduk. [...] Oradan da Kurtarıcı'nın büyük manastırına, diğer adıyla Pantokrator'a gittik. İlk kapıdan girerseniz, kapının üzerinde Kurtarıcı'nın çok büyük boyutlarda ve yüksek bir mozaikle tasvir edildiğini göreceksiniz. Aynı şekilde ikinci kapıdan da manastıra girebilirsiniz. Manastır çok güzeldir ve kilise dışarıdan mozaiklerle süslenmiştir, bu yüzden parlamaktadır. İşte Rab'bin mezar taşı oradadır, işte azizler-Florus, Laurus ve Persli Yakup'a ait üç baş (kafatası) da oradadır. Ve işte aziz şehit Mikail'in başsız bedeni de burada yatmaktadır. İşte sunakta İsa'nın suyu şaraba dönüştürdüğü beyaz taştan kâse, hepsi de hayret uyandırıcı. [...] Oradan Prodromos olarak adlandırılan Vaftizci Aziz Yahya kilisesine gittik, kilisenin adı 'Tanrı'dan (tanrı tarafından) zengin' anlamına geliyordu. Bu kilise çok güzel bir şekilde dekore edilmiştir ve burada kiliseyi inşa eden Aziz Yuhanna Ktitor (kurucu)'un elini saygıyla öptük. Onun eli değerli taşlar ve incilerle süslü altından bir korumanın içerisindedir. Burada öptüğümüz el Vaftizci'nin eli değildir; Vaftizci'nin eli, yukarıda da söylendiği gibi, Studios manastırının yakınındaki Güzel Tanrı Anası Manastırı'ndadır. Orada Aziz Yahya'nın sağ eli vardır, sol eli ise Ürdün'dedir. [...] Oradan da Vlaherna'ya (Blakherna) Meryem Ana Kilisesi'ne gittik; orada O'nun elbisesi, kuşağı ve başörtüsü saklanıyordu. Bunların hepsi sunakta, İsa'nın Çilesi kutsal emanetleri gibi bir emanet sandığının içinde saklı duruyordu ve daha da sıkı korunuyordu. Demir zincirlerle bağlanmıştı ve emanet sandığının kendisi de çok ustaca taştan yapılmıştı. Ve biz o sandığa saygıyla dokunduk. (H3)

Oradan Kutsal Havariler Kilisesi'ne gittik, İsa Mesih'in kırbaçlandığı kutsal sütuna hürmet ettik ve saygıyla öptük. Burada ayrıca havari Petrus'un Mesih'i inkâr ettiği için acı acı ağladığı taş da bulunmaktadır. Ve çölde aziz ihtiyara görünen Kutsal Tanrı Annesi'nin ikonasına tapındık. Bu kilisede Büyük Konstantin, Küçük Theodosius ve diğer birçok çarın mezarları vardı. [...] Sekizinci gün Peribleptos Manastırına gittik, Öncü'nün

(Vaftizci Yahya) elini, İlahiyatçı Gregoriy'nin başını, Genç İstefanos'un alnını ve Çar Mavrikyüs'e (Mauricius)seslenen Mesih'in ikonasını öptük. Burada duvarla çevrili birçok kutsal emanet ve değerli bir taş olan topazdan oyulmuş bir kadeh vardır. [...] Sekizinci gün Pantokrator Kilisesi'ne ve mahzene (sakrist) gittik ve genç Çar Theodosius'un bizzat eliyle altın yaldızla yazdığı kutsal İncil'i gördük ve burada Rab'bin çarmıha gerilmesi sırasında kaburgalarından akan kanını saygıyla öptük. (H4)

4.1.4. Kutsal emanetler

Dinî unsurlar teması altında ulaşılan Kutsal emanetler kategorisi ele alınan hacnamelerde en baskın kodlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu ziyaretlerde hacıların temel motivasyonu kutsal emanetleri görmek ve onlara hürmet etmektir. Kutsallık atfedilen en önemli nesneler Hz. İsa'nın çektiği acıların simgesi olan "İsa'nın Çileleri" ve "Azizlerin Kalıntıları"dır. Söz konusu bu kutsal emanetlerin anlatıldığı ifadelere ilişkin örneklere ayrı ayrı alt kategoriler olarak aşağıda yer verilmiştir.

İsa'nın çileleri

Ve işte, imparatorun altın salonunda gerçek haçtan parçalar, bir taç, bir sünger, çiviler ve başka bir kan; mor bir kaftan, bir mızrak, bir baston, kutsal Meryem'in bir povoisi (başlık), bir kuşak, Rab'bin gömleği, bir atkısı, bir havlu ve Rab'bin sandaletleri vardır. [...] Sunak kilisenin ortasındadır, sunağın önünde Mesih'in bağlandığı mermer bir levha vardır, bu Rab'bin çarmıhtan indirildikten sonra üzerine yatırıldığı levhadır. O zaman Tanrı'nın kutsal Annesi, oğlunun ve Tanrı'nın bedenine dokunarak ağladı ve döktüğü gözyaşları o levhanın üzerine aktı. Ve o tahta Pantokrator Manastırında durmaktadır. (H1)

Buranın yakınında Nuh'un gemisinin tahtası vardır; Kutsal Perşembe günü bu tahtanın üzerine İsa'nın işkence gördüğü aletleri koyarlar: bir sünger, bir baston ve bir mızrak. O gün, her taraftan birçok Hıristiyan bir araya gelerek Rab'bin Çilesi'ne ibadet ederler ve onlardan hastalar için büyük bir şifa, gelenler için günahların affı ve sıkıntılardan kurtuluş vardır. [...] Buradan daha doğuda, büyük Vasilkov pazarının sonunda, İsa'nın el ve ayaklarının çivilendiği ahşap bir haçın muhafaza edildiği bir Frenk kilisesi bulunmaktadır. Eğer birinin dişi ağrırsa, ayak çivilerini tutar ve diş ağrısı geçer. (H2)

Biraz yürüdükten sonra birçok insanın Rab'bin Çilesi'ni öptüğünü gördük ve büyük bir sevinç duyduk, çünkü insan Rab'bin Çilesi'ne ağlamadan yaklaşamaz. Sonra

protostratör (muhafız şefi) denilen çarın boyarı bizi gördü ve Tanrı'nın hatırı için bizi Rab'bin Çilesi'ne götürdü ve günahkârlar olarak biz de ona el sürdük. Ve duvarın aynı tarafında mozaikten yapılmış Kurtarıcı figürü vardı ve ayaklarında çivilerin açtığı yaralardan kutsal su akıyordu ve biz ona dokunduk, yağla meshedildik ve kutsal sudan içirildik. (H3)

Mesih'nın çilelerinin biraraya getirildiği ve Mesih'in Üçlü Birlik'e dönüşen elçilerinin yemeğe oturdukları masayı öptük, ardından aziz patrik Arsenius'u, İbrahim'in masasını ve Mesih'e işkence edilen demir yatağı saygıyla öptük. [...] Pantokrator manastırına gittik ve burada İsa Mesih'in bedeninin çarmıhtan indirildikten sonra üzerine yerleştirildiği kutsal levhayı saygıyla öptük. Bu tahtanın üzerinde Meryem Ana'nın gözyaşlarının izleri vardı. Burada Mesih'in suyu şaraba dönüştürdüğü yerli taştan yapılmış bir fıçı vardır. [...] Sekizinci gün Pantokrator Kilisesi'ne ve hazine binasına (kutsal eşyaların konulduğu yapı, yunanca skeuophylakion) gittik ve burada genç Çar Theodosius'un (II. Theodosius) bizzat eliyle altın yaldızla yazdığı Kutsal İncil'i gördük ve burada Rab'bin çarmıha gerilmesi esnasında kaburgalarından akan kanını saygıyla öptük. (H4)

Azizler'in kalıntıları (rölikler)

Tepenin arkasında kutsal şehitler Sergius ve Bacchus'un kilisesi vardır ve onların başları da oradadır ve Sergius'un eli ve kanı; kutsal Epimachus'un kanı da bir kutu içindedir. Apostolik (havariler) Kilisesi'nin yanında Tüm Azizler Kilisesi vardır ve orada aziz Havari Flipus'un başı ve diğer azizlerin kalıntıları vardır. [...] Ve aynı kilisede Aziz Spiridon'un başı vardır, eli ve kalıntıları ise Hedogetria'nın yanında, sunağın altında Tanrı'nın Kutsal Annesinin yanında yatmaktadır ve Aziz Theodore'un külleri de aynı kilisededir. [...] Ve aynı kilisede sunakta İoannes Hrisostomos ve Teolog Gregory yatıyor. Sunak duvarında azizlerin kalıntıları vardır ayrıca Rab'bin kardeşi Havari Yakup'un ve Evanjelist Matta'nın gümüş kafatasları da vardır. Bedenleri ise şehrin dışında yatmaktadır ve diğer kutsal havarilerin kalıntıları Kutsal Havariler Kilisesi'nde yatmaktadırlar. [...] Mangana manastırında / Aziz Georgios kilisesinde Aziz Georgios'un başının yanı sıra kutsal şehit Procopius'un eli ve diğer azizlerin kalıntıları bulunmaktadır. (H1)

Buranın doğusunda Theodosia manastırı bulunmaktadır ve azizenin bedeni burada muhafaza edilmektedir. Onun bedenini her pazartesi, çarşamba ve cuma günü çıkartırlar ve hastalar ondan şifa bulurlar. [...] Peribleptos'tan Kaluyan'ın kasabasına doğru

giderseniz, solda Studiya (Kariye) adlı manastır vardır ve burada azizler Sava ve Solomonida'nın çürümemiş bedenleri sol tarafta bir köşede muhafaza edilmektedir. [...]Ayasofya'nın güneyinde, Konstantin'in sarayının yönünde, sol tarafta Azize Euphemia Kilisesi vardır. Burada Azize Euphemia'nın altınla çerçevelenmiş başı yatmaktadır. Aziz Mikail'in kalıntıları da burada bulunmaktadır. Hıristiyanlar bu kalıntılara iman ederler ve onlardan şifa bulurlar. [...] Ve Ayasofya'nın sunağında, büyük tahtta Aziz İoannis Hrisostomos'un (Altınağızlı Yuhanna) mezarı vardır, bir tahta ile örtülmüş, altın ve değerli taşlarla kaplanmıştır. Kendisi ise canlı gibi ve zarar görmemiş olarak yatmaktadır, vücudunda ve saçlarında hiçbir kayıp yoktur ve bugüne kadar iyilik kokusu yayılmaktadır. Onun anma gününde sadece Hıristiyanlar değil, Katolik haçlılar da dahil olmak üzere pek çok insan gelir; şifa bulur ve günahları bağışlanır. (H2)

Ve oradan şehir duvarının ötesine geçtik. Denize yakın bir arazide Azizler Kozma ve Damian adına büyük bir manastır vardır ve biz burada onların başlarına saygıyla dokunduk. Başlar çok ustaca altınla çerçevelenmişti. [...] Oradan da Kurtarıcı'nın büyük manastırına, diğer adıyla Pantokrator'a gittik. İlk kapıdan girerseniz, kapının üzerinde Kurtarıcı'nın çok büyük boyutlarda ve yüksek bir mozaikle tasvir edildiğini göreceksiniz. Aynı şekilde ikinci kapıdan da manastıra girebilirsiniz. Manastır çok güzeldir ve kilisenin dış kısmından mozaiklerle süslenmiştir, bu yüzden parlamaktadır. İşte Rab'bin mezar taşı oradadır, işte azizler- Florus, Laurus ve Persli Yakup'a ait üç baş da oradadır. Ve işte Aziz Mikail'in başsız bedeni de burada yatmaktadır. [...] Oradan Giritli Aziz Andrey'e gittik, bu manastır çok güzel bir kadın manastırıdır ve biz orada Aziz Andrey'in kutsal emanetlerine saygıyla dokunduk. Oradan aziz patrik Tarasius'a gittik ve onun emanetlerine saygıyla dokunduk. Oradan da Azize Evfimiya'ya gittik ve onun emanetlerine saygıyla dokunduk. (H3)

Kutsal Havariler Kilisesi'nin bulunduğu aynı tarafta küçük bir kilise ve içinde yatağında yatan ve günahlarından imanla tövbe eden adama bağışlama sesinin duyulduğu büyük Kurtarıcı'nın bir ikonası vardır. Bu şapelde azizler Spiridon ve Poliektus ile azizler İoannis Hrisostomos ve Nenizili Gregorios'un mühürlenmiş taş sandukalarda kalıntıları yatmaktadır. [...] Kutsal Meryem Ana'nın patriklik asasını verdiği Aziz Athanasios'un manastırına gittik ve onun kutsal emanetlerini saygıyla öptük. Oradan Periblebtos Mastırı'na gittik ve birçok kişinin; kutsal şehit Gregory'nin, Vaftizci Yahya'nın kutsal emanetlerini öptük. [...] Sekizinci gün Peribleptos Manastırına gittik, Öncü'nün (Vaftizci Yahya) elini, İlahiyatçı Gregoriy'nin başını, Yeni İstefanos'un alnını

ve Çar Mavrikyüs (Mauricius)'a seslenen Rab'bin ikonasını öptük. Burada duvarla çevrili birçok kutsal emanet ve değerli bir taş olan topazdan oyulmuş bir kupa vardır. (H4)

4.2. Tarihî Unsurlar

Hacnameler içerikleri itibariyle din unsurları baskın metinlerdir. Bu da seyahati/ hac ziyaretini gerçekleştiren kişilerin temel motivasyonu ile ilişkilidir. Onlar kendi inançlarına uygun şekilde kutsal kabul edilen toprakları ziyaret etmek ve buralarda bulunan kutsal emanetleri görüp dokunmak suretiyle hac ibadeti gerçekleştirmektedirler. Ancak yine de kaçınılmaz olarak döneme özgü tarihî unsurlara yazarlar tarafından bu hacnamelerde yer verilmiştir. Bu çalışmada incelenen hacnamelerde Tarihî Unsurlar teması altında "Tarihî Olaylar" ve "Tarihî ve Dinî Karakterler" kodlarına ulaşılmıştır.

4.2.1. Tarihî olaylar

Tarihî olaylar kategorisinde elde edilen ve dikkat çekici bulunan kodlar "Bizans- Rus İlişkileri", "Bizans-Türk İlişkileri", "1204 Latin İstilası", "Taç Giyme Töreni" şeklinde olmuştur. Aşağıda bu kodlara ilişkin ifadelere yer verilmiştir.

Bizans- Rus İlişkileri

Ve sonra Çargrad'ın kutsal patriği bizi gördü, adı İsidor'du ve biz onun elini öptük, çünkü o Rus'u çok seviyordu. [...] Rus Olga'nın Çargrad'a gittiğinde haraç aldığı büyük altından tepsi vardır. Çargrad'ın Yahudilerin ülkesi olan İspigan tarafında küçük bir kasaba vardır. Olga'nın bu tepsisinde değerli bir taş vardı, bu taşın üzerinde İsa resmedilmiştir ve İsa'dan tüm insanlara iyilik ve ışık saçılmaktadır. (H1)

Bizans-Türk ilişkileri

6898 (1390) yazında İmparator Andronikos'un oğlu Kaluyan Türklerin yardımıyla Çargrad'da bir çarlık elde etmeye başladı. Tahkimat ve kuleleri ele geçirdi, Paskalya yakınlarında Çargrad'a yaklaştı ve savaşmaya başladı. Büyük Perşembe günü Limnos'tan eski çar Kaluyan'ın (V. İoannis Paleologos) oğlu Manuel (II. Manuel Paleologos), Çargrad'a yardım için gemilerle geldi. Büyük Cumartesi günü elli kadar isyancı ihbar edildi, bazıları kör edildi ve diğerlerinin burunları kesildi, tüm şehir kapıları kapatıldı, Prodromos yakınlarında sadece bir tane bırakıldı. İki yıllık stok tutulması emredildi. Paskalya'dan sonraki ikinci hafta, Çarşamba günü gece yarısı, sadık adamlar Kaluyan Andronikoviç'e şehrin kapılarını açtılar ve onu Rumlarla birlikte içeri aldılar, ancak Türkler yoktu ve hiçbir zarar vermediler. Manuel gemilerle Limnos adasına kaçtı. Athos dağı yönüne Çargrad'dan Limnos adasına 60 mildir. Eski imparator Kaluyan kendini

odalara kapattı, boyarlar da Kutsal Sofya kilisesine kapandı. Şehrin her yerinde çınlamalar vardı, askerler tüm şehri meşalelerle aydınlattılar, at sırtında ve yaya olarak kalabalıklar halinde şehir boyunca koştular, ellerinde silahlar vardı, okları hazırlanmış ve yaylara yerleştirilmiş, "Andronikos'a şan olsun!" diye bağırıyorlardı. Bütün halk, erkekler, kadınlar ve küçük çocuklar da bağırdı. Ve bütün kasaba halkı bağırarak cevap verdi: "Andronikos'a şükürler olsun!" Bağırmadıkları yerlerde de hızla ve kargaşayla silahlarına sarıldılar. Kentin kaynadığını görmek ve duymak harikaydı. Bazıları korkudan titriyor, diğerleri seviniyordu ve hiçbir yerde ölü görülmüyordu, sadece silahların verdiği korku vardı. Gün ağarırken, sabahın erken saatlerinde küçük bir karışıklık oldu ve birkaç kişi yaralandı. Akşama doğru herkes genç imparator Andronikos'un önünde eğildi, şehir sakinleşti ve üzüntü yerini sevince bıraktı. İmparator Manuel ise gemilerle iki kez Frank ordusunu Çargrad'a getirdi ve hiçbir şey elde edemedi. Kaluyan ise büyük bir üzüntüye düşmüş, ahlaksızlarla donanmış paralı bir ordu toplamış, tüm yaz boyunca eski imparatorla toplarla savaşmış ancak onu yenememişti. Manuel, rumlarla üçüncü kez Çargrad'a geldi, onlar düşmandan üstündüler. Onların ayırt edici işareti- göğüste beyaz dikişli haçtır. Manuel bir boğaza, bir koya geldi babasının sarayına girdi. Deniz kıyısında taş bir duvar ve yüksek kuleler vardı. Yaşlı imparatorun yanına ne denizden ne de karadan ulaşmak mümkündü. Andronikos sahada durdu ve yaşlı imparatorla savaştı. 17 Eylül günü akşam yemeği vaktiydi. İmparator Manuel tüm askerleriyle kiliseden çıktı ve yemekte olan, silahsız Andronikos'a aniden saldırdı. Andronikos direnemedi ve kaçtı, akrabası Kataluz da savaştı, direnemedi ve kaçtı. Ve Manuel Çargrad'ı aldı, Andronikos'un birçok taraftarını Çargrad yakınlarında ezdi. Manuel, Türk sultanına bir yay ile gitti, Türkler onu alıkoydu, Manuel'in babasına haber gönderdiler: sen saraylarını yıkıp yok etmeden Manuel benim elimden kurtulamayacak. Ve yaşlı imparator istemeyerek sarayların yıkılmasını emretti ve kendisi eski saraya geçerek kederden kahroldu. Türkler Manuel'i serbest bıraktılar, kendisi hala hükümdarlığını sürdürmektedir. (H4)

1204 Latin istilası

Buradan güneye çarın sarayına gidin. Çar Konstantin'in sarayı Büyük Deniz'in hemen üzerinde yer alır; Çar'ın sarayında süslemeler vardır. Denizin üzerinde yüksek dikili taştan bir sütun ve o sütunun üzerinde dört taş başlık, o başlıkların üzerindeyse mavi mermerden bir taş vardır ve bu taşa kanatlı köpekler, kartallar ve koçlar oyulmuştur. Koçların boynuzları kırıldı ve sütunlar parçalandı. Çargrad'ı ele geçirirken

Haçlılar kırıp geçtiler. Ve başka birçok süslemeyi de yok ettiler. Çar Konstantin'in bir hamamı vardı, çok yüksek, duvara yakın, Çar Leo oraya suyu oraya yönlerdi, su mermer küvetlere çıkıyordu, oluklar mermerdendi. Hamamın köşesinde demir çemberli büyük bir ahşap fıçı vardır. Üzerinde yedi musluk vardır ve kim hangisini isterse o musluktan suyu akıtır. Yıkanan kimseden para alınmaz. Köşeye taştan bir adam gibi bir bekçi koyarlar, elinde bir yay ve bakırdan bir ok taşır. Birisi para almak isterse, bu bekçi fıçıya ateş eder ve su dışarıya akar. Ve fıçının yanında latin camıyla çevrili bir fener vardır, gece gündüz durmadan yanar. Bazı insanlar bana, Çar Leo'dan üç yüz yıl sonra bu banyonun içinde yıkanıldığını, bu fıçıdan suyun akmaya devam ettiğini ve fenerin yandığını söyledi. Haçlılar para almaya başladıklarında, fıçı parçalandı ve fener söndü. Ayrıca bekçinin başını da kopardılar. Haçlılar çok sayıda süslemeyi yok ettiler. [...] Ve solda büyük bir mermer taş sütun var, bakırdan dört direğe oturtulmuş. Ve bu direkler birleştirilmiş büyük tapınaklar gibidir. Bilge Kral Leo tarafından yaptırılmışlardır. Bu sütunun üzerinde sekizi bakırdan, sekizi taştan on altı erkek ve her birinin elinde balmumuyla doldurulmuş gibi bilinmeyen bir ağaçtan yapılmış bir süpürge vardır. Bu heykeller Çar Bilge Leo zamanında sokakları süpürüyor, geceleri şehirde dolaşıyor ve gündüzleri boş duruyordu. Ve başka ustaca ve akıllıca şeyler yaratıldı, Bilge Leo ikinci Süleyman'dı. Hükümdarlığı döneminde, içinde güneşin, ayın ve yıldızların cennette olduğu gibi dolaştığı bir odası vardı. Ama şimdi, daha önce de söylediğim gibi, bunların hepsi yok edildi. [...] Büyük Cadde boyunca ilerlerseniz, sağ tarafta kırmızı mermerden yapılmış iki hâkim figürü (heykel) vardır. Çar Bilge Leo onları ustaca ve kurnazca insanlar olarak yaratmıştır ve üzerlerinde latin kıyafetleriyle her ikisi de taştandır. Bunlardan biri iftira hakaret olaylarına, diğeri ise borçlara, ticari davalara ve diğer konulara bakardı. Birisi birine iftira atarsa ve hâkime gelip onu eline dökerse, o zaman kunaları sadece adaletle alır ve fazladan hiçbir şey almaz, kunalar uçup gider. Ve ticari davalarda şu şekilde karar verilir: her iki davacı da elleri idolün ağzında durur ve o da suçlu olanın ellerini havaya uçurur. Ancak haçlı-franklar her şeyi mahvetti: bir idol ikiye bölündü, diğerinin kolları ve bacakları kesildi ve burnu havaya uçuruldu. (H2)

Taç giyme töreni

1392 yazında, 11 Şubat'ta, Savurgan Oğul haftasında Manuel, Patrik Antoniy tarafından Çariçe ile evlendirildi. Düğünü muhteşem bir gösteriye sahne oldu. Ayasofya'da bütün gece nöbet tutuldu. Gün ağardı, insanlar geldi ve ben de oradaydım. Çok kalabalıktı, erkekler kilisenin içinde ve kadınlar ise üst galerideydiler. Çok ustaca

düzenlenmişti. Bütün kadınlar ipek perdelerin arkasında duruyordu, yüzleri ve takıları görünmüyordu ama onlar her şeyi görebiliyorlardı. Şarkıcılar muhteşem kıyafetler içindeydiler, giysileri geniş ve uzun, hepsi kuşaklı, giysilerinin kolları geniş ve uzun, diğerleri ipek, omuz yastıkları altından ve dantelli. Birçoğu bir araya toplanmıştı. En yaşlı ilahici yakışıklıydı, kar gibi beyazdı. Burada Galata ve Çargrad'dan frenkler, Cenevizliler ve Venedikliler vardı. Ve düzen harikulade bir manzaraydı. İki sıra halinde dizilmişlerdi, kimisi kırmızı kadife, kimisi vişne çürüğü kadife giymişti, bir sıradakilerin göğüslerinde inciler, diğerlerinde başka süsler vardı. Sağ taraftaki galerinin altında, on iki basamak yükseklikte iki kulaç genişliğinde, kırmızı kumaşla kaplanmış gösterişli bir alan vardır ve onun üzerinde altınla kaplanmış iki bank durmaktadır. İmparator gece odasındaydı. Gün doğduğunda, odasından indi ve kraliyet kapıları olarak adlandırılan büyük ön kapılardan kutsal kiliseye girdi. Şarkıcılar garip ve tarifsiz şarkılar söylediler. İmparator'un geçit töreni ancak saat 3'te ön kapılardan nefe doğru gerçekleşti. İmparatorun her iki yanında, baştan aşağı demir zırhlar içinde 12 zırhlı vardı. İmparatorun önünde saçları siyah, şaftları, giysileri ve şapkaları kırmızı olan iki sancaktar yürüyordu. Bu iki sancaktarın önünde de asaları gümüşten olan sancaktar yardımcıları vardı. İmparator salona girip mor kaftanını ve diademini giydi, başındaki imparator tacını da yakınındaki sütunların üzerine koydu. Salondan çıkıp, yukarı gitti, imparatoriçeyi getirdi ve sandalyelere oturdular. Ayin başladı. İmparator ve imparatoriçe oturdu. Çıkış yapılacağı zaman, iki baş diyakoz imparatorun yanına geldiler ve göğsüne kadar hafifçe eğildiler. İmparator ayağa kalktı, sunağa doğru yürüdü, sancaktarlar önünde duruyorlardı ve zırhlılar onu iki yandan kuşatıyorlardı. İmparator sunağa girdi, sancaktarlar ve zırh taşıyıcılar sunağın önünde kutsal kapıların iki yanında durup, imparatora beline kadar küçük mor bir ***filon*** *giydirdiler, imparator elinde bir mum tutarak çıkışa doğru ilerledi. Patrik de çıkışını yaptı ve ambona girdi ve imparator da onunla birlikte girdi. İmparatorluk tacını bir tepside, üstü örtülü olarak getirdiler; imparatoriçeye de getirdiler. İki baş diyakoz geldi ve imparatoriçeye doğru hafifçe eğildiler. İmparatoriçe de ambona geldi. Patrik tacı imparatora giydirdi ve elindeki haçı ona verdi. İmparator aşağı indi ve tacı imparatoriçeye giydirdi ve yerlerine çekilip sandalyelere oturdular. Patrik giriş yaptı ve bu böyle devam etti. Meleklerin şarkısı sona erdiğinde, iki baş diyakoz yukarı çıktı ve daha önce olduğu gibi imparatorun önünde eğildiler. İmparator ayağa kalktı ve elinde yanan bir mumla sunağa girdi. Bu güzelliği kim anlatabilir ki! İmparator, Kutsal Komünyon'dan önce sunakta duruyordu.*

Ve iki baş diyakoz İmparatoriçe'yi selamlıyordu. Onlar tahttan aşağıya doğru uzaklaştıklarında, burada duran insanlar kendileri için yakalayabildikleri kadarıyla sunağın örtüsünü yırtıyorlardı. İmparatoriçe güney kapılarından sunağın kanadına girdi ve kendisine kutsal komünyon verildi. İmparator, İsa'nın tahtında rahiplerle birlikte patrikten komünyon aldı. Kiliseden ayrılırken imparatorun üzerine para yağdırıyorlardı ve halk bunları elleriyle yakalıyordu. (H4)

4.2.2. Tarihî ve dinî karakterler

Tarihî ve dinî karakterler kategorisi altında en sık tekrarlanan kodlar "İmparatorlar", "Peygamberler", "Azizler ve Azizeler" olarak bulgulanmıştır.

İmparatorlar

Ruslar, Bizans imparatorlarını Rusça'da imparatorlara hitap şekli olan *çar* şeklinde adlandırmaktadırlar. Bu nedenle alıntılarda bu adlandırmaya sadık kalınmıştır.

Ve kapılara doğru büyük bir ikona durmaktadır; üzerinde çar Korleus (İmparator Leo VI) resmedilmiş, yüzü değerli taşlardan yapılmış, geceleri Kutsal Sofya'yı aydınlatıyor. [...] Kutsal büyük sunakta, katapetasmanın[8] *yukarısında Konstantin'in tacı, bir haç ve haçın altında altın bir güvercin ve diğer çarların taçları da asılıdır. [...]Ve şu harikulade, korkunç ve kutsal görüntüye bakın: Kutsal Sofya'da, kutsal tahtın arkasındaki büyük sunakta, yerden yüksekte iki adam yüksekliğinde, değerli taşlar ve incilerle süslenmiş bir haç duruyor ve bir buçuk arşınlık altından bir haç asılı; onların önünde üç altın kandil asılı ve içlerinde yağ yanıyor ve dördüncü kandil tepeden aşağı asılıdır. Haçlı kandil, kutsal Sofya'yı inşa eden büyük çar Jüstinyen tarafından yapılmıştır.* (H1)

6898 (1390) yazında imparator Andronikos'un oğlu Kaluyan Türklerin yardımıyla Çargrad'da bir çarlık elde etmeye başladı. [...] Büyük Perşembe günü Limnos'tan eski çar Kaluyan'ın (V. İoannis Paleologos) oğlu Manuel (II. Manuel Paleologos), Çargrad'a yardım için gemilerle geldi. [...] Ve Manuel Çargrad'ı aldı, Andronikos'un birçok taraftarını Çargrad yakınlarında ezdi. (H4)

Peygamberler

Hacnamelerin merkezinde tabii olarak İsa Peygamber yer almaktadır. İsa Peygamber hacnamelerde "Rab", "Mesih", "Kurtarıcı" gibi sıfatlarla da anılmaktadır. İsa *Peygamber dışında* adı en sık tekrarlanan bir diğer peygamber ise Danyal peygamber

[8] Taht gölgeliği, örtü.

olmuştur. Aşağıdaki alıntılarda dört hacnamede de yer alan Danyal Peygambere ilişkin alıntılara yer verilmiştir.

Roman kapısında kutsal büyük peygamber Danyal ile azizler kutsal Roman ve Nikita yatmaktadır. (H1)

Güney-batı yönünde Danyal kilisesi yer alır; burada sağ tarafta Danyal peygamber, sol tarafta Sladkopevets Romanus ve sunakta Aziz Nikita yatmaktadır. (H2)

Oradan da aziz Danyal Peygamber'e gittik; kiliseye geldiğinizde bir mumla yürüyerek zeminden yirmi beş adım aşağıya gitmek gerekmektedir. Orada sağ tarafta Kutsal Daniel Peygamber'in mezarı ve sol tarafta da kutsal mezarı vardır. (H3)

Aralık ayının 17. gününde yüce peygamber Danyal'ın kabrini gördük ve ona saygıyla dokunduk. Burada kutsal Tanrı Annesi (Meryem) Kilisesi bulunuyor. İçinde Evangelist Luka tarafından resmedilmiş Tanrı Annesi'nin bir ikonu vardır. (H4)

Azizler/Azizeler

Azizler ve azizeler, bulgular içerisinde en sık tekrarlanan kod olmuştur. Bu başlık altında tümüne yer vermek mümkün olmamakla birlikte aşağıda en çarpıcı örnekleri verilmiştir.

Ve Aziz Sofya'daki kutsal sunakta Aziz Panteleimon'un kanı ve sütü birbirine karışmadan durmaktadır, yine onun başı, Havari Kondratos'un başı ve diğer kutsal emanetler de oradadır. Ayrıca Hermola ve Stratonikos'un başı ve patrikhaneye yerleştirilen Germanos'un eli orada bulunmaktadır. [...] Kilisenin içinde Ayasofya'nın anahtarını tutan Azize Theophanida yatmaktadır ve insanlar bu anahtarı öperler. [...] Mucizeler Yaratan Aziz Gregorios'un bir sütunu vardır. [...] Orada Aziz Averky ve Büyük Ermenistanlı Gregory ve Selivestır yatmaktadır. [...] Bu kilisenin yanı sıra Azizler Kosmas ve Damianus'un kilisesi vardır ve orada Aziz Ankidin ve Aziz Kozma'nın alnı gümüşle örtülmüş kafatası vardır. [...] Buradan çok uzakta, denize yakın bir yerde, bakire Azize Anna, sanki canlı bir bedende iki büklüm yatmaktadır. [...] Burada ayrıca aziz Theodore kardeşi Selun Piskoposu Yosef, Studi manastırında tek bir mezarda yatmaktadırlar. ... Sunağın altında azizler Andreas, Luka ve Timotheus yatmaktadır. [...] Oranın yakınında kadınlar manastırında tek bir mezarda azizler Karpus ve Papila yatmaktadır; o kiliseyi kral Konstantin inşa ettirmiştir. (H1)

Bu döşeklerde Aziz Georgios ve Aziz Nikita işkencelere maruz kalmıştır. [...] Burada Aziz İoannis Hrisostomos'un (Altınağızlı Yuhanna) mezarı vardır, bir tahta ile örtülmüş, altın ve değerli taşlarla kaplanmıştır. (H2)

Azize Theodosia merdiveni itmiş ve paganı ölümün eşiğine getirmiş. İşte o zaman azizeyi bir keçi boynuzuyla bıçaklamışlar. [...] Oradan Aziz Patrik Arsenios'a gittik, onun kalıntılarını öptük ve kutsal yağıyla meshedildik. [...] Azize Evdokiya'nın kalıntılarının bulunduğu Iterapiotica adında bir Meryem Ana manastırı vardır. [...] Ve oradan Aziz Demetrius'a gittik; burada Aziz Çar Laskariasaf (adı buydu) kalıntıları yatmaktadır ve biz günahkârlar saygıyla onlara dokunduk. (H3)

Bu şapelde azizler Spiridon ve Poliektus ile azizler İoannis Hrisostomos ve Nenizili Gregorios'un mühürlenmiş taş sandukalarda kalıntıları yatmaktadır. [...] Burada ayrıca Aziz Sergius, Bakhus ve Persli Yakup'un başları da bulunmaktadır. [...] Ağustos ayının ikinci gününde Aziz İstefanos'un kutsal emanetlerini manastırında saygıyla öptük. [...] 22. gün Azize Anastasia ve Antakya'lı İgnatius'un kutsal emanetlerini saygıyla öptük. (H4)

4.3. Sanatsal Unsurlar

Bu çalışmada Sanatsal Unsurlar teması, ulaşılan üç ana temadan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentte kutsal mekânları ziyaretleri sırasında buralarda gördükleri ikonalar ve mozaikler, ayrıca sokaklarda dolaşırken karşılaştıkları çeşitli kamusal yapılar ve heykeller gibi buralardaki sanatsal unsurlar hacname yazarlarının dikkatinden kaçmamıştır. Ayrıca hacnamelerde önemli bir yer tutan dinî söylenceler de bu tema altında ulaşılan kodlardan biridir. Bu doğrultuda yapılan analizde Sanatsal Unsurlar teması altında Dinî Söylenceler, Görsel Sanatlar ve Mimari başlıklı kodlara ulaşılmıştır. Bu kodların altında en çok tekrarlanan alt kodlar olarak ise şunlar tespit edilmiştir. Dinî Söylenceler kodu altında: Ayasofya Kuruluş Söylencesi, Kırılmayan Kandil Söylencesi, Mucize Yaratan İkonalar, Bıçaklanan İkona Söylencesi ve Diğer Söylenceler; Görsel Sanatlar kodu altında: İkonalar, Mozaikler ve Heykeller; Mimari kodu altında Saraylar, Hipodrom, Ayasofya'daki Kuyular ve Ayasofya Mimarisi.

4.3.1. Dinî söylenceler

Dini söylenceler kategorisinde "Ayasofya'nın Kuruluşu", "Kırılmayan Kandil", "Mucize Yaratan İkonalar", "Bıçaklanan İkona" ve "Diğer" alt kategorileri öne çıkmıştır. Bunlara ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

Ayasofya kuruluş söylencesi

Eğer birisi Çargrad olarak anılan Konstantinopolis'e, İsa'nın Çilelerine ve Kutsal Sofya'ya ibadet etmek için giderse, şehre girer girmez Kutsal Sofya'ya gitmelidir. Ona yaklaşınca güney kapılarından bir nartekse girmelidir. Burada, narteksteAziz Mikail'in zanaatkârların muhafızı olan genç adama göründüğü bir kilise, Aziz Mikail Kilisesi vardır. Aziz Mikail genç adama şöyle dedi: "Bu kilisenin ustaları nerede ve kilisenin adı nedir?" Ve genç adam cevap verdi: "Ustalar yemek yemek için çarın sarayına gittiler ve kilisenin herhangi bir adı yoktur". Aziz Mikail genç adama dedi ki: "Git, ustalara söyle, bu kiliseyi hızlıca Ayasofya adına tamamlasınlar." Ve genç adam da Azize şöyle dedi: "Efendim Mikail, yöneticilerim gelene kadar buradan ayrılamam ve el emeğini yok edemem". Ve Aziz Mikail genç adama dedi ki: "Senin adın ne?" Ve genç adam Azize: "Benim adım Mikail." Dedi. Ve Aziz Mikail genç adama der ki: "Mikail, çara git ve ustalara bu kiliseyi Ayasofya adına yapmaları için hemen emir versin, ben de senin yerine Ayasofya'nın ve bu el emeğinin koruyucusu olayım. Tanrım Mesih'in gücü bana böyle buyurdu ve sen gelene kadar buradan ayrılmayacağım. Genç adam Azizi dinledi, gitti ve Çar,'a Aziz Mikail'in emrini iletti. Çar iyice düşündükten sonra bu genci Roma'ya gönderdi ve ona; Aziz Mikhail'in Ayasofya'nın ve bütün Çargrad'ın koruyuculuğunu yaptığı sürece geri dönmemesini emretti. (H2)

Kırılmayan Kandil Söylencesi

Kapıların üzerinde, yüksekte Kurtarıcı'nın (Spas) mucizeler yaratan ikonası vardır, bu Kurtarıcı birçok hastaya şifa vermektedir. Bu Kurtarıcı'nın önünde demirden bir zinciri olan kandil asılıydı, içinde yağ bulunan bu kandilin altında mermer taştan bir sütun vardı ve bu sütunun üzerinde sandığa zincirlenmiş bir kâse vardı. Bu kâsenin içine kandilden yağ damlıyordu. Kandil düşüp kâseyi ikiye ayırdı ve taş sütuna çarptı ama kandilin kendisi kırılmadı ve yağ dökülmedi. Bu sütun demir halkalarla bağlanmıştı ve kâse de hastaların iyileştirilmesi için ona zincirle iliştirilmişti. (H2)

Ve eğer büyük sunaktan güneş yönünde sola doğru giderseniz, yağla dolu büyük bir cam kandil vardır; bir zamanlar o kandil yukarıdan düştü ve kırılmadı, içindeki ateş de sönmedi. Demir olsaydı bile, o zaman bile kırılırdı, ama görünmez bir güç onu taşın üzerine zarar görmeden koymuştu. (H3)

Mucize yaratan ikonalar

Bu değersiz, günahkâr kul Novgorod Başpiskoposu Antoniy, Tanrı'nın lütfu ve Kutsal Bilgelik olarak adlandırılan Aziz Sofya'nın yardımıyla Çargrad'a geldiğinde, önce Kutsal Sofya'nın önünde eğildik ve Rab'bin kutsal mezarının mühürlerini ve Mesih'i tutan Theotokos'un ikonasını öptük. Yahudi o ikonadaki Rabb'in boğazına bıçak sapladı ve ikonadan kan çıktı ve ikonadan çıkan Rab'bin kanını küçük sunakta saygıyla öptük. (H1)

Tanrı'nın günahkâr ve değersiz bir hizmetkârı olarak ben Çargrad diye anılan Konstantinopolis'te bulundum ve Meryem Ana ikonasının olağanüstü mucizeler yarattığını ve hastalara şifa verdiğini gördüm. [...] Sonra, sol tarafın yakınında küçük bir kule vardır bu kulede Tanrı Annesi'nin bir ikonası vardır. Bu ikona, Tanrı'nın Kutsal Annesi adına Peçersk manastırını kurmak üzere ustaları Kiev'e gönderdi. Aynı ikona, Haçlılar Çargrad'ı alıp 62 yıl boyunca ellerinde tuttuklarında ağladı. Bu ikonaya gelenler onun gözyaşlarını aldılar ve ikonanın hemen önündeki duvarda yapılan altın bir kutunun içine mühürlediler. Ve birçok haçlı vaftiz edildi. Ve Kalimah Arabistan'dan geldi, haçlıları kovdu ve şehir çar Nastas'a teslim edildi. O gözyaşları döküldü ve birer inci gibi oldular, bugüne kadar korundular. Bu ikona birçok hastaya şifa vermektedir. (H2)

Ve oradan salı günü, Evanjelist Luka'nın bakire Meryem Ana henüz hayattayken ona bakarak çizdiği taşınabilir ikonasına gittik. Bu ikona her Salı ortaya çıkarılır. Diğer şehirlerden gelenler de dahil olmak üzere tüm insanların bir araya gelmesi inanılmaz bir manzaradır. İkona çok büyük ve ustaca bir şekilde işlenmiştir ve önünde yürüyen şarkıcılar güzel şarkılar söyler ve tüm insanlar ağlamaklı haykırır: "Tanrım, merhamet et!" İkona bir adamın omuzlarına koyulur, adam sanki çarmıha gerilmiş gibi kollarını uzatır ve gözleri geri döner, öyle ki ona bakmak korkunçtur ve meydan boyunca ileri geri savrulur. İkona onu farklı yönlere çevirir ve ikonanın onu nereye taşıdığını bile anlamaz. Sonra bir başkası onu alır ve onun için de aynı şey olur, sonra üçüncü ve dördüncü onu alır ve diyakozlarla birlikte büyük ilahiler söylerler ve insanlar haykırır: "Tanrım, merhamet et!" İki diyakoz ripidonları9 tutar ve diğerleri de kivotu ikonanın önünde tutar. Muhteşem bir manzaradır: yedi ya da sekiz adam ikonayı bir adamın omuzlarına koyar ve o adam Tanrı'nın lütfuyla sanki yüksüzmüş gibi yürür. (H3)

Sabahleyin "Tanrı'nın Bilgeliği" olarak adlandırılan kutsal Ayasofya'ya gittik. Büyük kapılara vardığımızda, Mısırlı Meryem'e Kudüs'teki kutsal kiliseye girmesini yasaklayan bir sesin geldiği Tanrı Annesi'nin mucizevi ikonasını saygıyla selamladık. (H4)

Bıçaklanan ikona söylencesi

Doğudaki Ayasofya sunağının arkasında Aziz Nikolaos Kilisesi bulunmaktadır. Bu kilisede sağ tarafta mucize yaratan kutsal Kurtarıcı'nın bir ikonası bulunmaktadır. Bu ikona bir Yahudi tarafından sol kaşının üstünden delinmiştir. Yahudi ikonayı deldiğinde, yaradan kan ve su aktı. Yahudi bu korkunç mucizeyi görünce dehşete kapılmış, ikonayı alıp kuyuya atmış ve hızla evine doğru yola çıkmış. Hıristiyanlar onunla karşılaştıklarında, üzerinde kan olan bıçağı gördüler ve yahudiye sordular: "Üzerinde kan olan bıçak neredeydi? Yahudi gerçekleşen mucizeyi, Kutsal Kurtarıcı'nın ikonasını nasıl deldiğini ve nasıl kanadığını saklamadı. Hıristiyanlar yahudiyi yakaladılar ve çara getirdiler. Çar yahudiye sordu: "Kutsal sureti nereye sakladın?" Yahudi ise: "Orada bir kuyuya atılmıştı" diye cevap verdi. Çar, patrik ve birçok insan kuyuya gittiler. Vardıklarında, kuyudan kutsal Kurtarıcı'nın ikonasını çıkardılar ve resmin kanla lekelenmiş olduğunu gördüler. Kutsal suretin kanı Mesih'in kanıyla mühürlendi ve ikona Aziz Nikolaos kilisesine yerleştirildi. Bu ikona birçok hastaya şifa vermektedir. (H2)

Oradan tepeye, Apostolik kilisesine (Havriyyun kilisesi)'ne çıktık ve orada Aziz Spiridon ve Aziz Poliektus'un kalıntılarına hürmet ettik. Ve sunağa yaklaştığınızda, sağ tarafta Aziz Grigoriy'nin tabutu, yine burada İoannes Hrisostomos'un tabutu ve yine burada Kutsal Kurtarıcı'nın bir ikonası vardır, bu ikonaya kafirler bir bıçak saplamış ve ikonadan kan akmaya başlamış. Kan izleri bugün hala görülebiliyor ve biz günahkârlar ona saygıyla dokunduk (H3)

Diğer

Taht sunağının çevresine, dalkavukluğun yüceltildiği, Yahuda'nın kötülüğünün görüldüğü ve haksız bir gümüş sevgisinin olduğu bütün Hıristiyanları ve otuz parça gümüş uğruna Tanrı'ya nasıl ihanet ettiklerini anımsatmak için otuz küçük taç asıldı. Önceki azizler hizmetkarlarıyla siboryumu örtü ile örttüler. Bu ne içindi? Kadınların ve bütün halkın görmesi için, göğün ve yerin yaratıcısı olan Tanrı'ya saf bir zihin ve yürekle hizmet etsinler *diye. Sonra sapkınlar kimseyle konuşmadan Rab'bin bedenini ve kanını aldıktan sonra ayaklarıyla çiğnediler; kutsal babalar ruhen bu sapkınlığı gördüler, örtüyü siboryumun sütunlarına bağladılar ve başdiyakozu, sapkınlık olmadan Tanrı'ya doğru bir şekilde nasıl hizmet edileceğini görmesi için patriğin, metropolitin ve piskoposun yanına koydular. Orada Rab'bin çarmıha gerildiği sırada örtü Yahudilerin kanunsuz toprağına kadar yırtıldı (gökten yere kadar), bütün yeryüzü karanlığa gömüldü mezarlar açıldı ve ölüler dirildi. Ama taş kalpli Yahudiler Tanrı'nın Oğlu'nun mucizesini*

gördükleri halde kıskançlık ve gurur yüzünden ne tövbe ettiler ne de Tanrı'nın Oğlu'na iman ettiler; bütün imansızlar da öyle: çünkü onlar Tanrı'nın Oğlu'yla ilgili bu mucizeyi gördükleri halde O'na iman etmediler. Ama Mesih Yahudiler'e büyük merhamet göstererek görüp işitenler Tanrı'nın Oğlu'nu tanısınlar ve kanunsuz cinayetlerinden tövbe etsinler diye bu mucizeyi gerçekleştirdi ancak Tanrı'nın Oğlu'nu tanımayan, boyun eğmeyen, kıskançlık ve gurur yüzünden tövbe etmeyen Yahudiler, göklerin meleği tarafından devrildi ve şeytana dönüştürüldü. Kederli İsa çarmıha gerildiğinde ne için kederlendi? "Ey Tanrım, Müjde'ye göre ruhumun ölesiye kederli olduğunu duy. Rab, ölmek istediği için değil, kendisini çarmıha germek isteyen ve böylece Tanrı'nın krallığından uzaklaşan İsrailliler için üzgün olduğunu söyledi. (H1)

Ayasofya'nın büyük okladını güney kapısından terk ettiğinizde, sol taraftak kutsal Kurtarıcı Kilisesi'ni göreceksiniz. Bu kilisede batı kapısının üzerindeki duvara kutsal Kurtarıcı resmedilmiştir. Kafir çar bu resmi parçalatmak istedi. Kafirler geldi ve kutsal Kurtarıcı'nın resmini parçalamak için merdivenlerden yukarı tırmandılar. Azize Theodosia koşarak geldi, merdiveni aşağı attı ve günahkârlar ezildiler. Azize Teodosia'yı alıp bir keçi boynuzuyla bıçakladılar ve böylece Azize Teodosia öldü ve ruhunu Rab'bin ellerine teslim etti.[P SEP]*Ve kutsal Kurtarıcı'nın bu sureti, kanunsuz insanlar tarafından ikonalara saygısızlık edilmesine tahammül edemedi ve meleklere kafir çarı alıp kendisine getirmelerini emretti. Ve melekler kafir çarı alıp kutsal Kurtarıcı'nın kilisesine getirdiler ve Kurtarıcı'nın kutsal suretinin önüne koydular ve dinsiz kralı dövmeye başladılar, kanunsuz işlerden tövbe edene kadar ona çok eziyet ettiler. Sonra onu patriğe gönderdiler ve patriğin yanına vardığında meleklerin ona nasıl eziyet ettiğini anlattı ve patriğin önünde kanunsuz işlerinden vazgeçti. Ve o zamandan itibaren ruhani oldu. Kurtarıcı'nın bu bayramında tüm Çargrad, Franklar ve Galata'dan herkes gelir. Kurtarıcı bayramında düşkünler bağışlanır.* (H2)

Ve burada bir kehanet gerçekleşmiş: Pers çarı Hüsrev (Hozroy) Çargrad'ı fethetmek üzere bir orduyla geliyormuş ve kenti almak üzereymiş. Konstantinopolis'te büyük bir feryat kopmuş. Sonra Tanrı yaşlı bir adama görünmüş ve şöyle demiş: "Kutsal Bakire'nin kemerini al ve ucunu denizde ıslat." Onlar da ilahiler ve ağıtlarla bunu yapmışlar ve deniz kudurup düşman gemilerini surlara çarparak parçalamış. Ölülerin kemikleri bugün bile surların yanında, Yahuda Kapısı'nın yanında kar gibi bembeyaz durmaktadır. [...] Burada, büyük sunakta bir kuyu vardır; kutsal Ürdün nehrinden (Şeria) gelen suyla doludur. Bu kuyuyla ilgili şöyle bir olay duyulmuş: Kilise muhafızları bu

kuyuda bir kap bulmuşlar. Rus gezginler bu kabın kendilerine ait olduğunu söylemişler. Rumlar ise buna inanmamışlar. Bu yüzden Ruslar şöyle dediler: "Bu kap bizimdir, biz Ürdün'de yıkanırken onu düşürdük, dibinde altın saklıdır" demişler. Kabı kırdılar, altını buldular ve hayrete düştüler. Bu mucize Tanrı'nın emriyle gerçekleşmiştir, bu sebeple o kuyuya 'Ürdün' denmiştir. [...] Daha sonra Aziz Yuhanna'ya Studios Manastırına gittik, orada tarif edilmesi imkânsız birçok şey gördük ve aşçı Aziz Savva'nın kalıntılarına saygıyla dokunduk. O, kırk yıl boyunca kardeşlik için yemek pişirdi. Diğer emanetler ise Azize Solomonida'ya aittir. Ve burada hamur açmak için kullanılan bir tahta durmaktadır ve bu tepsinin üzerinde İsa ile Meryem Ana'nın görüntüsü kendiliğinden meydana gelmiş. Fırıncı bu tahtanın üzerine un ve su dökmüş ve tahta üzerindeki undan bir çocuk ağlaması yayılmış. Dehşete kapılan fırıncı başrahip ve rahiplerin yanına koşmuş. Başrahip ve rahipler gelmişler ve Tanrı'nın Kutsal Annesi ile çocuk İsa'nın birlikte tahtadaki görüntüsünü görmüşler. (H3)

Kutsal ayini dinledikten sonra Konstantin'in Sarayına gittik ve orada Çarlara ait bir yapı gördük; Hipodrom olarak adlandırılan bu yer bir oyun sahasıdır. Burada bakırdan bir sütun dikilidir, üç sütun birbirine dolanmış, bu sütunlar tepede ayrılır, her birinin ucunda birer yılan kafası var, ağızlarından taş ve inci çıkar; yine bu sütunda yılan zehri saklıdır. Burada taştan ve bakırdan, birçok başka sütunlar da vardır. (H4)

4.3.2. Görsel sanatlar

Görsel sanatlar kategorisinde "İkonalar", "Mozaikler" ve "Heykeller" alt kategorileri öne çıkmıştır. Bunlara ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

İkonalar

Burada ayrıca tahtalar da var, patrik o tahtalara 30 arşın yüksekliğinde Kurtarıcı'nın ikonunu yapar. Pavlus daha önce İsa'yı değerli bir taşla ve incilerle resmetmişti, bir yerde vaplar (renklendirici madde) silinmişti ve bugün bu ikona Ayasofya'da durmaktadır. [...] Altın odalarda saygıyla öptüğümüz daha başka birçok kutsal emanet vardır ve Tanrı'nın En Saf Annesi Hodegetria'nın sureti de oradadır, onu aziz Havari Luka resmetmiştir ve Kutsal Ruh'un kendisine indiği kutsal Laherna'ya kutsal Pantokrator'a götürülür. Aynı kilisede Kutsal Bakire'nin kundak bezi ve gümüş kaplı bir asa ve ayrıca bir kuşak vardır. Aynı kilisede, Hıristiyan Theodore'un Yahudi Abramius adına verdiği Kurtarıcı'nın bir resmi de vardır. [...] Buranın üstünde, içinde kraliyet mührü ile kilitli ve mühürlü Vaftizci Yahya'nın saçları olan Vaftizci Yahya'nın ikonası

durmaktadır. [...] İkona ressamı Lazarus: ilk olarak Çargrad'da Kutsal Sofya'da sunakta İsa'yı tutan kutsal Bakire'yi ve iki meleği resmetti. [...] Ve Altın Kapı'nın dışında gümüş ve yaldızla kaplı Aziz Nikolaos Probylob'un ikonası durmaktadır. Çar geldiğinde gümüş çerçeveyi açar ve kanın aktığı başı öper ve tekrar gümüş çerçeveyi kapatırlar. (H1)

Kapıların üzerinde, yüksekte Kurtarıcı'nın (Spas) mucizeler yaratan ikonası vardır, bu Kurtarıcı birçok hastaya şifa vermektedir. [...] Daha sonra, sunağın sağ tarafına gidildiğine, Kutsal Üçlü'nün bir ikonası vardır, ikonanın önünde İbrahim'in tepsisi vardır, bu tepsinin üzerinde İbrahim Üçlü'nün önüne ekmek koyar ve Üçlü ile birlikte yemek yer. [...] Kiliseden yürüyerek çıkarsanız, narteksin sağ tarafında Bilge Leo4 tarafından resmedilmiş iki ikona vardır. Birinin üzerinde çarlar, diğerinin üzerinde ise patrikler resmedilmiştir. Çargrad'ın yok edilişine kadar 80 çar resmetmiştir, patrik sayısı ise 100; birinde çarların sayısına üç daha eklemiş olsaydı 80 olurdu; üç çar eksik çizilmiştir, ikincisinde ise patriklerin sayısının 130 olması için bir kişi eksiktir; daha 13 çizmesi gerekirdi. Ve o çarlar ve patriklerin iktidarı sona erince, Çargrad'ın da sonu gelecektir. [...] Mangana yakınlarında, manastırın arkasında, doğu tarafında, denizin üzerinde, kutsal Kurtarıcı'nın Kilisesi vardır. Kurtarıcı'nın kendisi duvarda tasvir edilmiştir. Bu Kurtarıcı sureti birçok hastayı iyileştirir. (H2)

Biraz ilerledikten sonra batıya doğru dönmek ve kapıların yukarısına bakmak gerekmektedir: burada aziz Kurtarıcı'nın ikonası durmaktadır. Bu ikona hakkında kitaplarda yazılmış bir hikâye vardır, burada tekrar yazamayız. Burada pagan ikonoklast, ikonadan altın tacı koparmak için buraya bir merdiven dayamış, Azize Theodosia merdiveni itmiş ve paganı ölümün eşiğine getirmiş. İşte o zaman azizeyi bir keçi boynuzuyla bıçaklamışlar. [...] Ve oradan salı günü, Evanjelist Luka'nın bakire Meryem Ana henüz hayattayken ona bakarak çizdiği taşınabilir ikonasına gittik. Bu ikona her Salı ortaya çıkarılır. Diğer şehirlerden gelenler de dahil olmak üzere tüm insanların bir araya gelmesi inanılmaz bir manzaradır. İkona çok büyük ve ustaca bir şekilde işlenmiştir ve önünde yürüyen şarkıcılar güzel şarkılar söyler ve tüm insanlar ağlamaklı haykırır: "Tanrım, merhamet et!" İkona bir adamın omuzlarına koyulur, adam sanki çarmıha gerilmiş gibi kollarını uzatır ve gözleri geri döner, öyle ki ona bakmak korkunçtur ve meydan boyunca ileri geri savrulur. İkona onu farklı yönlere çevirir ve ikonanın onu nereye taşıdığını bile anlamaz. Sonra bir başkası onu alır ve onun için de aynı şey olur, sonra üçüncü ve dördüncü onu alır ve diyakozlarla birlikte büyük ilahiler söylerler ve insanlar haykırır: "Tanrım, merhamet et!" İki diyakoz ripidonları9 tutar ve

diğerleri de kivotu ikonanın önünde tutar. Muhteşem bir manzaradır: yedi ya da sekiz adam ikonayı bir adamın omuzlarına koyar ve o adam Tanrı'nın lütfuyla sanki yüksüzmüş gibi yürür. (H3)

Büyük kapılara ulaştığımızda, Aziz Meryem'in Mısırlı Meryem'e Kudüs'teki kutsal kiliseye girmesini yasaklayan bir sesin geldiği mucizevi ikonasına hürmet ettik. Orada ayrıca kutsal kilisenin içindeki İsa ikonasına ve diğer aziz ikonalara hürmet ettik. [...] Dördüncü gün, kiliseyi inşa edenlerin aletlerini koruyan delikanlıya görünen büyük başmeleğin ikonasına hürmet ettik. [...] Burada kutsal Tanrı Annesi (Meryem) Kilisesi bulunuyor. İçinde Evangelist Luka tarafından resmedilmiş Tanrı Annesi'nin bir ikonu var. (H4)

Mozaikler

Ve orada, basamakta büyük Kurtarıcı'nın mozaik bir resmi var, sağ elinin bir parmağı eksik, ve resmi yapan ressam ona bakarak şöyle dedi : "Ey Rab, onu nasıl güzel çizdim, sanki canlıymışcasına!" Ve suretten bir ses dedi: "Beni ne zaman gördün?" O zaman kâtip dilsizleşti ve öldü. Ve o parmak çizilmedi, ama gümüşle çerçevelendi ve yaldızlandı [...] Ve narteksteki diğer kapıda duvara Mesih'in mozaik bir resmi çizilmiştir ve rahip onun önünde tütsü sallayarak bir kandil yakar ve resmin sesi rahibe hitap eder, bu ses piskoposa uzun ömürler diler ve üçüncü gün patrikhaneye gönderilir. (H1)

Ve duvarın aynı tarafında mozaikten yapılmış Kurtarıcı figürü vardı ve ayaklarında çivilerin açtığı yaralardan kutsal su akıyordu ve biz ona dokunduk, yağla meshedildik ve kutsal sudan içirildik. [...] Oradan da Kurtarıcı'nın büyük manastırına, diğer adıyla Pantokrator'a gittik. İlk kapıdan girerseniz, kapının üzerinde Kurtarıcı'nın çok büyük boyutlarda ve yüksek bir mozaikle tasvir edildiğini göreceksiniz. Aynı şekilde ikinci kapıdan da manastıra girebilirsiniz. Manastır çok güzeldir ve kilise dışarıdan mozaiklerle süslenmiştir, bu yüzden parlamaktadır. (H3)

Heykeller

Jüstinyen heykeli

Ayasofya kilisesinin güney kapısından çıkışta sağ tarafta yüksek bir taş sütun vardır ve sütunun üzerinde at sırtında Çar Jüstinyen durmaktadır. Bakır Çar, üzerinde haç olan altın bir elmayı sol elinde tutmaktadır, sağ elini ise güneye doğru kaldırmış vaziyettedir. Karşısında üç taş sütun ve sütunların üzerinde de üç pagan çar vardır. Hepsi bakırdan, sanki canlıymışcasına durmaktadırlar ve Çar Jüstinyen'in önünde diz çökmüş vaziyette

şehirlerini ona teslim etmektedirler. Bunun üzerine Çar Jüstinyen şöyle dedi: "Bütün Sarazen ülkesinin toprakları benim elimin altındadır." (H2)

Burada uzaklardan denizden görülebilen, kalınlığı, yüksekliği ve güzelliğiyle şaşırtıcı bir sütun durmaktadır. Sütunun tepesinde Büyük Jüstinyen, at sırtında oturmaktadır, muazzam, canlı gibi, Sarazen zırhı içinde,korkunç görünümlü; elinde büyük bir altın elma ve elmanın üzerinde bir haç vardır ve sağ elini güneye, Sarazen topraklarına, Kudüs'e doğru buyurgan bir şekilde uzatmış vaziyettedir. (H3)

Diğer heykeller

Burada bakırdan bir sütun dikilidir, üç sütun birbirine dolanmış, bu sütunlar tepede ayrılır, her birinin ucunda birer yılan kafası var, ağızlarından taş ve inci çıkar; yine bu sütunda yılan zehri saklıdır. Burada taştan ve bakırdan, birçok başka sütunlar da vardır. (H4)

Büyük Cadde boyunca ilerlerseniz, sağ tarafta kırmızı mermerden yapılmış iki hâkim figürü (heykel) vardır. Çar Bilge Leo onları ustaca ve kurnazca insanlar olarak yaratmıştır ve üzerlerinde latin kıyafetleriyle her ikisi de taştandır. [...] Danyal peygamberin mezarının üzerinde sanki canlı iki erkek çocuk gibi, biri başlarında diğeri ayaklarında olmak üzere taştan iki melek heykeli durmaktadır. Bu heykeller Çar Bilge Leo tarafından yaptırılmıştır. Hıristiyanlar Danyal (Daniel) peygambere burada ibadet etmektedirler. (H2)

4.3.3. Mimari

Mimari kategorisinde "Saraylar", "Mozaikler", "Ayasofya Mimarisi" alt kategorileri öne çıkmıştır. Bunlara ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

Saraylar

Buradan güneye çarın sarayına gidin. Çar Konstantin'in sarayı Büyük Deniz'in hemen üzerinde yer alır; Çar'ın sarayında süslemeler vardır. Denizin üzerinde yüksek dikili taştan bir sütun ve o sütunun üzerinde dört taş başlık, o başlıkların üzerindeyse mavi mermerden bir taş vardır ve bu taşa kanatlı köpekler, kartallar ve koçlar oyulmuştur. Koçların boynuzları kırıldı ve sütunlar parçalandı. Çargrad'ı ele geçirirken Haçlılar kırıp geçtiler. Ve başka birçok süslemeyi de yok ettiler. Çar Konstantin'in bir hamamı vardı, çok yüksek, duvara yakın, Çar Leo oraya suyu oraya yönlerdi, su mermer küvetlere çıkıyordu, oluklar mermerdendi. (H2)

Burada "Ortodoks Kral Konstantin'in sarayı" olarak adlandırılan bir saray da vardır. onun etrafını çevreleyen duvarlar çok yüksektir, şehir surlarından daha yüksektir; o kadar büyüktür ki, denizden çok uzak olmayan hipodromun yanında duran bir şehir gibidir. (H3)

Kutsal ayini dinledikten sonra Konstantin'in Sarayına gittik ve orada Çarlara ait bir yapı gördük; Hipodrom olarak adlandırılan bu yer bir oyun sahasıdır. Burada bakırdan bir sütun dikilidir, üç sütun birbirine dolanmış, bu sütunlar tepede ayrılır, her birinin ucunda birer yılan kafası var, ağızlarından taş ve inci çıkar; yine bu sütunda yılan zehri saklıdır. Burada taştan ve bakırdan, birçok başka sütunlar da vardır. (H4)

Hipodrom

Çar'ın sarayının batısında, ona yakın bir yerde ise Hipodrom bulunmaktadır. Bu Hipodrom birçok harika şeyle süslenmiştir ve eski günlerden kalma daha birçok şey burada korunmuştur. Büyük Deniz yönünde otuz sütun vardır ve her sütunun demirden halkaları vardır ve sütunların üzerinde bir uçtan diğer uçtaki sütuna kadar taş parmaklıklarla döşenmiş geçitler vardır. [...] Hipodromun yakınında bir sur bulunmaktadır ve hipodromdan her yana kapılar vardır. (H2)

Burada "Ortodoks Kral Konstantin'in sarayı" olarak adlandırılan bir saray da vardır. Onun etrafını çevreleyen duvarlar çok yüksektir, şehir surlarından daha yüksektir; o kadar büyüktür ki, denizden çok uzak olmayan hipodromun yanında duran bir şehir gibidir. (H3)

Kutsal ayini dinledikten sonra Konstantin'in Sarayına gittik ve orada Çarlara ait bir yapı gördük; Hipodrom olarak adlandırılan bu yer bir oyun sahasıdır. (H4)

Ayasofya mimarisi

Ve bu yerin yakınında, harap ikonalarla mür kaynatılan yerde çocukları vaftiz etmektedirler. Aynı yerde sol tarafta altınla işlenmiş bir boşluk vardı. Büyük odada 80 gümüş kandil vardı, Rab'bin bayramlarında onları yenileriyle değiştirirlerdi; kilisenin her yanında çok sayıda başka kandil de vardı ve hepsi gümüştendi. Kutsal büyük trapezanın üstünde, büyük sunakta taht gölgeliğinin (siboryum) altında Konstantin'in tacı asılıdır ve tacın üzerinde bir haç ve haçın altında altın bir güvercin ve diğer kralların taçları da gölgeliğin etrafında asılıdır. O taht gölgeliği altın ve gümüşten yapılmıştır; sunak ve ambonun sütunları ise gümüştür [....] Ve şu harikulade, korkunç ve kutsal görüntüye bakın: Kutsal Sofya'da, kutsal tahtın arkasındaki büyük sunakta, yerden yüksekte iki adam yüksekliğinde, değerli taşlar ve incilerle süslenmiş altından bir haç

duruyor ve onun önünde bir buçuk arşınlık altından bir haç asılı; üç dalın üzerinde üç altın mum asılı ve içlerinde yağ yanıyor ve dördüncü dal tepeden aşağı asılıdır. Haçlı kandil, kutsal Sofya'yı inşa eden büyük kral Justinyen tarafından yapılmıştır. [....]Ayrıca bir de vaftizhane vardır ve üzerinde İsa'nın Ürdün'de Yahya tarafından vaftiz edilişi resmedilmiştir. Ayrıca Yahya'nın halkları nasıl öğütlediği, küçük çocukların ve insanların Ürdün'e nasıl atıldığı resmedilmiştir. [....] Ve Ayasofya'yı yaptıkları zaman, sunağın duvarlarına kutsal emanetler koydular. Kutsal Ayasofya'da birçok kuyu vardır. Saraylarda patriklerin ve kiliselerin birçok kuyuları ve bostanları vardı. Patriklerin her türlü sebzesi, kavunlar ve elmalar ve armutlar, kuyularda kazanlar içinde bekletilir ve gerektiğinde soğuk olarak dışarı çıkartılırdı. Ve çar da aynı şekilde yemek yerdi. Kilisenin içindeki bölümlerde patriğin hamamı vardır, su borularla taşınırdı ve ayrıca yağmur borusu vardı. Aynı zamanda galerilerde listeler vardır ve bu listelerde Çargrad'da kaç tane patrik ve kral, onların kim oldukları ve ne kadar hüküm sürdükleri yazılıdır. Ve kilisedeki galerilerde gümüşle sırlanmış gibi incilerle çerçevelenmiş beş kafatası vardır. (H1)

Kutsal Sofya'nın bir mabedine girdim ve başka bir mucize gördüm. Kutsal Sofya'ya büyük girişten girilirse, ilk kapılardan ikincisine elli arşın ve ikinci eşikten ambona kadar yetmiş arşın vardır. Ambona yakın mermer bir tepecik vardır; onun üzerinde etrafı taşla örülü kutsal ayin kasesi, onun üzerinde ise yaldızla kaplı bakır bir ikona kutusu bulunmaktadır. [....] Ambonla sunak arası otuz arşın, sunak elli arşın derinliğinde, yüz arşın genişliğindedir. Ve Ayasofya'nın genişliği iki yüz arşın, yüksekliği ise yüz sekiz arşındır. Üstü harika bir şekilde süslenmiş ve yaratılmıştır. Kapıların üzerinde, yüksekte Süleyman sanki canlıymış gibi, mozaikle resmedilmiştir. Büyüklüğünün altı kulaç ettiği söylenir. Ve Ayasofya'daki tüm tahtlar seksen dört, tüm kapılar yetmiş iki, etrafındaki ve içindeki tüm sütunlar üç yüz altmış iki kulaç. [....] Ayasofya'nın büyük girişinin batı kapısının önünde suyun vaftiz edildiği bir yer vardır. Burada değerli yeşil aspit taşından bir kurna vardır, haçları bu kurnaya daldırırlar. Kurnanın üzerinde kurşundan bir lento vardır ve krallar burada vaftiz edilir. Burada dört selvi ve iki hurma ağacı yetişmekte. (H2)

Ve eğer Jüstinyen'in sütunundan Kutsal Sofya'nın kapılarına, ilk kapılara girilirse, ikinci, üçüncü ve dördüncü ve beşinci ve altıncı ve yedinci kapılardan kutsal Sofya'ya, büyük kiliseye girmek mümkündür. Biraz ilerledikten sonra batıya doğru dönmek ve kapıların yukarısına bakmak gerekmektedir: burada aziz Kurtarıcı'nın ikonası

durmaktadır. [...] Ve burada özenle dövülmüş kırmızı mermerden sütunlar duruyor ve bu sütunların içlerinde azizlerin emanetleri yatıyor. [...] Ve o kilisede her şey güneşin seyrine göre düzenlenmişti. Ve kilisenin kapısından geçerek, sanki bir daire çizer gibi mum ışığıyla duvarların arasından geçtik. Ve orada, Kudüs'te olduğu gibi Zeytin Dağı olarak adlandırılan kutsal Kurtarıcı'nın ikonu durmaktadır. [...]Oradan kilisenin sunağına doğru giderseniz, sanki yeşim taşından yapılmış gibi çok güzel sütunlar durmaktadır. [...] Ve burada kırmızı renkli taştan, çizgili sütunlar duruyor, çok güzel, sanki yeşimden yapılmış gibi ve insan sanki bir aynadaymış gibi yüzünü görüyor onlarda, onlar büyük Roma'dan getirilmişlerdir. [...]Demir halkalar mermere çakılıdır (mermer pürüzsüz ve çok güzel bir taştır). Ve Ayasofya'da kandiller sayısızdır: bazıları koridorlarda ve nişlerde, diğerleri duvarlarda, duvarların arasında ve büyük ikonların durduğu kilise galerilerinde ve burada ahşap yağıyla kandiller yanar. [...]Ayasofya'da 365 kapı ve eşit sayıda demirle süslenmiş sunak masası vardır ve kapılar çok özenle sırlanmıştır. Bazıları ödenek yetersizliği nedeniyle tuğlayla örülmüştür. İnsan aklı Tanrı'nın kutsal Sofya'sı hakkında her şeyi anlatamaz ve listeleyemez, ancak gördüklerimizi yazdık. (H3)

Bütün sabah kilisede kaldık, ibadet ettik ve azizlerin mucizelerine, kilisenin görkemine ve güzelliğine hayran kaldık. *[...] Otuz birinci gün Ayasofya Kilisesi'nin kubbesine çıktık oradaki 40 pencereyi gördük, onları sütunla ölçtük, iki karış eksik iki kulaç yüksekliğindeydiler.* (H4)

Ayasofya'daki kuyular

Kutsal Ayasofya'da birçok kuyu vardır. Saraylarda patriklerin ve kiliselerin birçok kuyuları ve bostanları vardı. Patriklerin her türlü sebzesi, kavunlar ve elmalar ve armutlar, kuyularda kazanlar içinde bekletilir ve gerektiğinde soğuk olarak dışarı çıkarılırdı. (H1)

Ayasofya'da, kilise duvarları ve galerilerdekiler hariç, çok lezzetli suyu olan birçok kuyu vardır ve onları görmek imkansızdır çünkü dip seviyesinde yani kilisenin zeminindedirler. [...] *Oradan kilisenin sunağına doğru giderseniz, sanki yeşim taşından yapılmış gibi çok güzel sütunlar durmaktadır. Burada, büyük sunakta bir kuyu vardır; kutsal Ürdün nehrinden (Şeria) gelen suyla doludur.* (H3)

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada İstanbul'a gelen Rus Ortodoks hacıların yazdıkları hacnamelerde, kutsal mekânlar, kutsal emanetler, kutsal mekânların mimari özellikleri ve haklarında yazılan efsaneler, döneme ait toplumsal, kültürel ve siyasi yapı gibi unsurlar araştırılmıştır. Elde edilen sonuçların inanç turizmi faaliyetleri kapsamında değerlendirilerek sektöre katkı sağlaması ve turist rehberlerinin anlatımlarına zenginlik katması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan literatür taramasında öncelikle İstanbul'u ve çevresini ele alan hacnamelere ön inceleme yapılmıştır. Bu tarama sonucunda 1200-1389 yılları arasında Rusça yazılmış dört hacname veri kaynağı olarak seçilmiştir.

Hacnameler bu araştırmanın temel veri kaynaklarıdır. Nitel yöntemin benimsendiği araştırmada veriler, araştırmacı tarafından Rusçadan çevirisi yapılan dört hacnameden elde edilmiştir. Bu hacnameler şunlardır: Novgorod'lu Anton'un Hac Kitabı, Anonim Çargrad Seyahatnamesi, Stefan Novgorodets Seyahatnamesi, İgnatiy Smolnyanin'in Çargrad Seyahatnamesi. Elde edilen veriler nitel veri analiz programı Maxqda'ya aktarılarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda belirlenen kodlar temalar altında toplanmış ve son olarak uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu analiz doğrultusunda elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Hacnameler içerik bakımından dini unsurların baskın olduğu seyahatnamelerdir. Bu bakımdan bu çalışmanın ilk aşamalarında ön görüldüğü üzere "dini unsurlar" teması altındaki kodlar en yaygın kodlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan analiz sonucu "dini unsurlar" teması içerisinde yer alan "dini yapılar" kategorisi altında en çok tekrar eden alt kodlar "kiliseler" ve "manastırlar" olarak bulgulanmıştır. Ruslar 10.yy'da Hristiyanlığı resmi din olarak kabul ettikten sonra Ortodoksluk inancının banisi konumundaki Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul, o dönemdeki adıyla Konstantinopolis, Kudüs'ten sonra en önemli hac merkezlerinden biri olmuştur. Bu hac ziyaretleri sırasında kutsal topraklarda ve İstanbul'da bulunan Ortodoksluk inancına ait kutsal kabul edilen onlarca mabet ve mekân Rus hacılar tarafından ziyaret edilmiştir. İncelenen ilk hacname olan "Novgorod'lu Anton'un Hac Kitabı"nda, Antoniy, İstanbul'a yaptığı hac ziyareti sırasında kentteki yetmiş altı mabedin yanı sıra şehrin banliyölerindeki diğer yirmi bir mabede yaptığı ziyaretleri kaydetmiştir. Bu rakamlar bize açıkça hacname yazarının ne kadar detaylı bir çalışma yaptığı konusunda fikir vermektedir. Majeska'ya (2002) göre Antoniy'nin Bizans başkentindeki mabetlerin

tasviri, günümüze ulaşan en eksiksiz Orta Çağ eseridir. Antoniy'nin dışında bu araştırmada ele alınan diğer üç hacname yazarı da çok sayıda kutsal mabet ve mekânı ziyaret etmiş olsa da sayı bakımından üstünlüğün Antoniy'de olduğu görülmektedir.

Bu mabetler arasında elbette Ayasofya özel bir öneme sahiptir. Bu önemi yüzyıllar içerisinde burayı ziyaret edip seyahatnamelerine konu edinen yalnızca Rus seyyahlar değil, başka milliyetlerden onlarca seyyahın notlarından da anlaşılabilmektedir. Kadim bir yapı olan Ayasofya, yüzyıllar boyunca İstanbul'a uğrayan seyyahların görmeden şehirden ayrılmadıkları ayrıcalıklı bir konumdadır (İstek, 2021). Ayasofya bir patriklik ve imparatorluk katedrali olmasının yanı sıra ve Ruslar için tarihsel ve ruhani bir öneme sahiptir. Büyük Kiev Knezi Valdimir'in 988 yılında Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra Hristiyanlaşma politikası doğrultusunda hac büyük bir önem kazanmıştır. Bu doğrultuda manevi bir motivasyonla çok sayıda seyyah hacı kutsal mekânları görmek üzere Konstantinopolis'e yola çıkmıştır. Bu yol oldukça uzak ve zorlu olmasına rağmen Rus hacılar arasında oldukça popülerdir. Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'te o yıllarda onlarca kilise ve manastır bulunmasına karşın İmparatorluğun ana kilisesi, Konstantinopolis Katedrali Ayasofya Rus hacılar arasında önem bakımından şüphesiz ilk sırada yer almaktadır (Oktan ve Derviş, 2015). Ünlü Rus düşünür Trubetskoy bu durumu şu sözlerle açıklar:

"*Kontantinopolis, atalarımızın Hristiyanlığı kabul ettikleri vaftiz kurnası ve Ortodoks Rusya'nın manevi sureti üzerinde kuvvetli bir etkiye sahip büyük Ortodoks türbesinin bulunduğu yerdir. Şüphesiz ki bununla Ayasofya'yı kastediyorum."* (Trubetskoy, 1915'ten aktaran Oktan ve Derviş, 2015, s.312).

Bu doğrultuda Ayasofya, istisnasız olarak her Rus hacının mutlaka ziyaret etmesi gereken bir mabet olarak görülmektedir. Nitekim bu araştırmada incelenen hacnamelerde seyyahların kente girer girmez istisnasız bir şekilde ilk ziyaret noktası Ayasofya olmuştur. Ayasofya'nın önüne gelen seyyahların öncelikle mabedi hürmetle önünde eğilerek selamladıkları ifadelerinde görülebilmektedir. Buna ek olarak seyyahların anlatılarında en coşkulu ve en duygulu kısımların Ayasofya ile ilgili bölümlerin olduğunu söylemek mümkündür. Elde edilen analizde yine dinî unsurlar teması altında "kente giriş" kodu altında Ayasofya'yı selamlama tekrar eden bir alt kod olarak bulgulanmıştır.

Şehrin en merkezi ve en önemli dinî yapısı olduğu aşikâr olan Ayasofya, içinde barındırdığı kutsal emanetler sebebiyle de bir çekim merkezidir. Bu araştırmada dinî unsurlar teması altında ulaşılan "kutsal emanetler" kodu "dinî yapılardan" sonra en çok

tekrar eden kod olmuştur. Hz. İsa peygamber ve onun çarmıha giden süreçte çektiği acılarını temsil eden "İsa'nın Çileleri" ve Ortodoksluk inancı içerisinde aziz kabul edilen kişilerden kalma eşyalar ve vücut parçaları (rölikler) kutsal emanetler olarak hac ziyaretlerinde önemli bir yere sahiptir. Ayasofya'nın inşası sırasında çok sayıda rölik, yapının duvarlarına gömülmüştür. İncelenen hacnamelerde bunlarla ilgili anlatımlar geniş bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda "İsa'nın Çileleri" alt kodu 16 kez tekrar ederken "Azizler'in kalıntıları" alt kodu 55 kez tekrar etmiştir.

Ayasofya dışında tüm seyyahların ziyaret ettiği diğer bir kilise Kutsal Havariler (Havariyyun) Kilisesi'dir. Kilise Büyük Konstantinus tarafından mezar kilisesi olarak inşa ettirilmiştir. Hristiyanlıkta büyük önem atfedilen On İki Havariye adanmıştır. Bizans imparatorları için önemli bir ziyaretgâh haline gelen kiliseye Konstantinos'tan itibaren 11. yüzyıla kadar pek çok imparator gömülmüştür. Bir imparator mezarı olarak Havariyyun Mozolesi Hristiyan bir imparatorluğu simgelemektedir (Özyurt ve Pilehvarian, 2018). Seyyahların anlatımlarına göre kilisede pek çok kutsal emanet ve rölik bulunmaktadır. Bu bağlamda ziyaret edilen kiliseler içerisinde Ayasofya'dan sonra özel bir sahiptir.

Hacnamelerde adı geçen çok sayıda dinî yapıdan bazıları şunlardır: Azizler Sergius ve Bakhus Kilisesi, Blakherna Meryem Ana Kilisesi, Prodromos Vaftizci Yahya Kilisesi, Hodegetria Meryem Ana Kilisesi, Azizler Kozma ve Damian Manastırı, Pantokrator Manastırı, Studios Manastırı, Peribleptos Manastırı, Filantropos Kurtarıcı İsa Kilisesi, Azize Theodosia Kilisesi, Aziz Georgios /Mangana Manastırı. Ayrıca saray yapısı içinde yer alan ve kutsal emanetler bakımından zengin Meryem Ana Kilisesi (Faros) de bunlardan bir tanesidir. Bazı kiliselerin birden fazla isimle anıldığı görülmektedir. Bu durum hacıların bu yapıların içerisinde yer alan aynı rölikleri aktarmalarından anlaşılmaktadır.

Bu kutsal yapıları ziyaretleri esnasında inananların bir huşu içerisinde bulundukları ve bu kutsal emanetlere hürmet ederek yaklaştıkları gözlemlenmiştir. Alıntılarda da görüldüğü üzere bu kutsal emanetlere ilişkin "saygıyla dokunduk, saygıyla öptük" ifadeleri sıklıkla tekrarlanmıştır. Bu kutsal emanetlere gösterilen saygının bir diğer boyutu ise kutsiyet atfedilen emanetler aracılığıyla bağışlanmak ve şifa bulmakla ilgilidir.

Dinî unsurlar teması altında "dinî ritüeller" kodu hacnamelerde bir diğer dikkat çeken unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Hacname yazarlarının Ayasofya ve diğer mabetlerde şahit oldukları günlük ya da kutsal günlerde gerçekleştirilen çeşitli ayinleri

detaylıca tasvir ettikleri görülmüştür. Bu ayinlerin yapılış şekli, ayin sırasında kullanılan eşyalar, ikonalar ya da din adamlarının kıyafetleri bu tasvirlerde yer almaktadır. Ayrıca bu ritüellerin kiliselerin yanı sıra kentin ana caddelerinde de gerçekleştirildiği görülmektedir. Seyyahların bu etkileyici dinî törenleri aktarırken şaşkınlıkla birlikte bir hayranlık duydukları ifadelerinden anlaşılmaktadır. Öyle ki Pitarakis (2017) başkentin dinî tören geleneklerine ilişkin şu alıntıyı aktarmaktadır:

"Kiev Prensi Vladimir'in 987'de "Yunan dini inançlarını incelemek üzere" Konstantinopolis'e gönderdiği heyetle ilgili efsaneye gore, elciler ayine katılmak üzere Ayasofya'ya goturulmuşlerdi. Geri donduklerinde, ayin sırasında hissettiklerini şu sözlerle anlatmışlardı: "Gökyüzünde miydik, yeryüzünde miydik, bilmiyoruz. Zira yeryüzünde böyle bir ihtişam ve güzellik yoktur, bunu tarif etmemiz mümkün değil. Yalnızca Tanrı'nın bu insanlar arasında olduğunu biliyoruz, ayinleri de tüm diğer milletlerin törenlerinden daha güzel. Bu güzelliği aklımızdan cıkaramıyoruz".

Yapılan analiz sonucu elde edilen bir diğer tema "Tarihî Unsurlar" olarak bulgulanmıştır. Seyyahların daha çok dünyevi hayata ilişkin verdiği bilgileri bu tema altında görmekteyiz. Anlaşılır sebeplerle dinî unsurlara nispetle bu notlar çok daha az bir yer tutsa da okurlara döneme dair önemli tarihî bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler arasında Bizans-Türk ilişkileri, Bizans-Rus ilişkileri, 1204 Latin İstilası ve İmparator II. Manuel Paleologos'un taç giyme merasimi gibi önemli siyasi ve tarihî eylemler yer almaktadır. İncelenen dört hacname içerisinde bu anlamda en fazla bilgiyi İgnatiy Smolnyanin'in hacnamesi içermektedir. İgnatiy, Kosova Muharebesi ve I. Murad'ın ölümü, IV. İoannes ve II. Manuel'in kavgası ve tahta geçme töreninin yanı sıra 1390 yılındaki depremden de bahsetmektedir. Anonim Çargrad Hacnamesi'nde ise Latin istilasının kente verdiği zarardan sık sık söz edilmektedir.

Tarihî unsurlar teması altında toplanan bir diğer kod ise "Tarihî ve dinî karakterler" olmuştur. Bu kod altında da "imparatorlar", "peygamberler", "aziz ve azizelerden" bahsedilmektedir. En sık tekrar eden kod olarak "aziz ve azizeler" dikkati çekmektedir. Çoğunlukla Hristiyanlığın henüz resmi din olarak kabul edilmeden önceki döneminde Romalılar tarafından işkence edilerek öldürülen ve bu bağlamda inananlar tarafından din şehidi olarak kabul edilen bu insanlar, Ortodoks Hristiyanlar tarafından büyük sevgi ve saygı görmektedirler. Bunun yanı sıra bu azizler aracılığı ile inananlar Tanrı'dan merhamet ve bağışlanma beklenmektedirler. Bu koda ilişkin dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise insanların aziz ve azizelerin ikonalarına ya da röliklerine dokunarak şifa

beklemeleridir. İncelenen tüm hacnamelerde bu konuya değinilmiştir. "Peygamberler" kodu içerisinde Hristiyanlık inancında merkezi konumda bulunan, "Rab", "Mesih", "Kurtarıcı", "Tanrı'nın Oğlu" gibi sıfatlarla anılan İsa Peygamber'den çok sık söz edilmiştir. Özellikle İsa Peygamberle ilişkili Eski ve Yeni Ahit'ten alıntılar, efsaneleşmiş hikâyeler ve çektiği çileleri temsil eden ona ait kutsal emanetler anlatıların merkezindedir.

Araştırmada elde edilen bir diğer tema ise "sanatsal unsurlar" olarak belirlenmiştir. Geniş bir alanı kapsayan bu tema altında ulaşılan kodlar "dinî söylenceler", "görsel sanatlar" ve "mimari" olmuştur. Sıklık olarak baktığımızda en çok tekrarlayan kod "dinî söylenceler" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu söylenceler arasında Ayasofya'nın kuruluşu ile ilgili olanlar, mucize gerçekleştiren ikonalar ve farklı konularda efsaneler yer almaktadır. Özellikle Ayasofya özelinde bugün bile halâ turist rehberleri tarafından anlatılan çokça efsane mevcuttur. İnsanoğlunun hayal gücüyle dinî ve tarihî gerçeklerin zaman içerisinde fantastik unsurlarla harmanlanması bu efsanelerin oluşmasına yol açmıştır. Hacnameler de bir nevi bu efsanelerin peşinde, yıllarca bu efsaneleri dinleyerek büyümüş kişilerin gerçekleştirdiği seyahatler sonucunda yazıldığı için bu metinlerin ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim aynı söylenceler her bir hacnamede tekrar tekrar anlatılmıştır.

Sanatsal unsurlar teması altında "ikonalar" en çok tekrar eden alt kod olmuştur. İkonalar ve bunlara tapınma Hıristiyan Ortodoksluk inancında adeta dindarlığın bir tezahürü haline gelmiştir. Dolayısıyla dindar hacname yazarları sık sık bu konudan bahsetmektedirler. Özellikle incelenen tüm metinlerde, yol gösteren anlamına gelen *Hodegetria* Meryem ikonasından sıklıkla bahsedilmektedir. Bizans'ta en yaygın olarak kopyalanan ikonalardan biri olan *Hodegetria* kompozisyonunda, Meryem ayakta veya otururken, bir eliyle Çocuk İsa'yı tutarken diğer eliyle de onu göstermektedir. Hodegetria'nın ilk görüntüsünü Kanonik İncil yazarlarından Evanjelist (Müjdeci) Luka'nın Meryem'e bakarak boyadığına inanılmaktadır (Işık Şen, 2017). Bütün yazarlar bu ikonadan bahsetmiştir, ancak Stefan Novgorodets, hacnamesinde bu ikona eşliğinde yapılan bir dinî ritüeli oldukça detaylı bir şekilde tasvir etmiştir.

"Mozaikler" ve "heykeller" yine sanatsal unsurlar teması altında ulaşılan diğer alt kodlardır. Mozaikler içerisinde özellikle Kurtarıcı İsa mozaiği sıklıkla betimlenmiştir. Heykeller içerisinde ise İmparator Jüstinyen'in atlı heykelinin betimlendiği ifadeler ön plana çıkmaktadır. Bin yıldan fazla süre Ayasofya'nın önündeki yerini koruyan bu abide,

heykeli taşıyan sütunun yüksekliği ve güzelliğiyle Rus seyyahları adeta büyülemiş görünmektedir (Oktan ve Derviş, 2015).

Son olarak "sanatsal unsurlar" teması altında ulaşılan "mimari" koduna ilişkin bulgular ise şu şekildedir. En çok tekrar eden alt kod "Ayasofya mimarisi" olmuştur. Ayasofya'ya ilişkin yukarıda anılan nedenlerle bu durum anlaşılır görünmektedir. Zira İmparatorluk Katedrali olan ve Ortodoksluğun gücünü simgeleyen Ayasofya oldukça görkemli bir mimariye sahiptir. İncelenen hacnamelerde Rus seyyahlar yazdıkları notlarda bu yapının iç ve dış mimarisine ilişkin detaylı tasvirler vermektedirler. Özellikle Antoniy Novgorodskiy'in İstanbul'u ziyaret ettiği tarih kentin Haçlılar tarafından yağmalanmadan öncesine denk düştüğü için Ayasofya'nın eski halini betimlemesi, onu ayrı bir yerde konumlandırmaktadır. Zira bugün Ayasofya'da görülemeyen, o dönem pek çok parça çalınıp Avrupa'da çeşitli yerlere götürülmüştür.

Bu araştırmanın sonucunda, Rusların Hristiyanlığı resmi din olarak kabul ettikleri 10.yy'dan itibaren İstanbul'u Kudüs'ten sonra en önemli hac merkezlerinden biri olarak benimsedikleri anlaşılmıştır. Bunun sonucunda, İstanbul'a uzun yüzyıllar devam eden hac seyahatleri gerçekleştirdikleri görülmüştür. Bu çalışmada zaman dilimi olarak XI.-XIV. yüzyıllar arasında gerçekleştirilen seyahatler esnasında seyyahlar/ hacılar tarafından tutulan gezi notları irdelenmiştir. İstanbul'a dair detaylı bilgiler veren bu gezi notları kente inanç turisti olarak gelen başta Ortodoks Hristiyanlar olmak üzere yabancı ve yerli turistlere anlatılmak üzere değerli bilgiler sunmaktadır. Bu doğrultuda araştırma bulgularının İstanbul'da çalışan turist rehberlerinin anlatımlarını zenginleştirmede kaynak olabileceği düşünülmektedir.

6. ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Gelecekteki Çalışmalara Yönelik Öneriler

- ✓ Rus Ortodoksların Hristiyanlığı kabul ettiği 988 ile İstanbul'un fethi olan 1453 yılları arasında dönemde yazılmış bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmış olan hacnamelerin araştırılması ve alanyazına kazandırılması,
- ✓ Bir edebi tür olan hacnamelerin farklı dillerdeki örneklerinin araştırılması ve turizm bağlamında değerlendirilmesi,
- ✓ Hacnamelerde dönemin İstanbul'una dair mimari, sanat tarihi, dinler tarihi gibi farklı alanlarda araştırmalar yapılması,
- ✓ Hacnamelerin ilk örneği olan XII. yüzyıla ait "Rus Ülkesinden Başrahip Daniil'in Yaşamı ve Yolculuğu"nun (Jitie i hojenie igumena Daniila iz Russkoy zemli) inanç turizmi bağlamında araştırılması,
- ✓ Farklı din ve inançlara yönelik olarak yazılmış hac yazılarına ulaşılması ve disiplinlerarası karşılaştırmalı çalışmaların yapılması önerilebilir.

Sektöre Yönelik Öneriler

- ✓ Bu araştırmanın bulgularının ve sonuçlarının İstanbul Rehberler Odası ile paylaşılarak turist rehberlerine aktarılması,
- ✓ Bu araştırmanın bulgularından yararlanılarak inanç turizmi kapsamında niş bir tur programı geliştirilmesi,
- ✓ Ortodoks Hristiyanlığın tarihine ışık tutacak olan bu sonuçların Rus seyahat acentaları ile paylaşılması ve iş birliği yapılarak bu turlardan Rus turistlerin haberdar edilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

Bars, N. (2019). *Rus Hacı Adaylarının Eserlerine Göre Ortaçağ İstanbulundaki Dini Mekânlar,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Belobrova, O.A. (1974). "Kniga Palomnik Antoniya Novgorodskogo (K izucheniyu teksta)" *TODRL*, s.178-185. Leningrad.

Blanton, C. (1997). *Travel Writing: The Self and the World*. New York: Routledge

Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, *3*(2), 77-101.

Çalık, A. Ö., Çiftçi, G., & Yetgin, D. (2020). Cultural Heritage of Ottoman Anatolia Through the Eyes of Female Travelers. In *Heritage Tourism Beyond Borders and Civilizations: Proceedings of the Tourism Outlook Conference 2018* (pp. 71-83). Springer Singapore.

Erbay Aslıtürk, G. ve Dikyar, C. (2014). 1200-1900 Yılları Seyyahlarının Anlatımıyla İzmir ve Aydın İlleri İçin Gezi Önerisi. *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (s. 476-487). Ankara: Detay Yayıncılık.

Erbay Aslıtürk, G. ve Gökçe, S. (2014). 17.-19. Yüzyıl Seyyahlarının Kaleminden İstanbul: Avrupa Yakası Gezi Önerisi. III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı içinde (s. 488-501). Ankara: Detay Yayıncılık.

Güzel, Ö. (2012). Türkiye'deki Hristiyan Pazarı Değerlerinin Analizi ve İnanç Tabanlı Pazarlama Kapsamında Bu Değerlerin İlgili Pazarlara İletilmesi. Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 2(2), 133-141.

Güzel, Ö., Köksal, G., Şahin İ. (2019). İnanç turu rehberliği alanında uzmanlaşma. Ö. Güzel ve Ö. Köroğlu (Editörler), *Turist rehberliğinde uzmanlaşma özel ilgi turlarından özel konulara* içinde (s.101-148). Ankara: Nobel Yayınevi.

Henderson, J. C. (2003). Managing tourism and Islam in peninsular Malaysia. *Tourism management*, *24*(4), 447-456.

Işık Şen, V. (2017). Bizans İkonalarından Günümüze Sanatta Meryem ve Çocuk Motifi. *İdil Sanat ve Dil Dergisi,* 6 (32), s.1359-1383.

İnanır, E. (2003). *Rus edebiyatı incelemeleri: Kiev Rusya'sından XVII. yüzyıla*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

İnanır, E. (2013). *Rusların gözüyle İstanbul.* İstanbul: Kitabevi

İstek, E. (2021). *100 Seyyahın Gözüyle Ayasofya*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Kandemir, H. (2008). Rus Edebiyatında İstanbul. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (19), 153-163.

Kaya, A. (2020). Almanca Seyahatnameler (1850-1912) Temelinde Türkiye'ye Dair Bir Kültür Rotası Önerisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, A. (2021). *Almanca Seyahatnamelerde Osmanlı Şehirleri 1850-1912*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaya A. ve Yetgin, D. (2021). Seyahatnamelerde Turist Rehberleri. Turizm Akademik Dergisi. 8(2). 37-55.

Kaya, A. (2023). Somut Olmayan Kültürel Miras Olarak Lületaşının Seyahatnamelerdeki Yeri. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 34(2), 44-56.

Kutluk, A. ve Avcıkurt, C. (2014). Seyyahların Notlarında İlk Görüş: İstanbul Tasvirleri. *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (s. 138-150). Ankara: Detay Yayıncılık.

Lincoln, Y.S. ve Guba, E.G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Löschburg, W. (1998). *Seyahatin Kültür Tarihi*, (Çev. J. Traub.). Ankara: Dost Kitabevi.

Maden, S. (2008). Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 15*(37), 147-158.

Majeska, G. (2002). Russian Pilgrims in Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers, 56*, 93-108.

Maleto, E. İ (2000). Pervye Palomniki hristianskoy rusi. E. V. Belyakova, O. Y. Vasilyeva, Y. N. Şçapov (Editörler), *Tserkov v istorii rossii sbornik 4* içinde (s.55-66). Moskova: İnstitut rossiyskoy istorii RAN.

Maleto, E. İ. (2005). *Antologiya hojeniy russkih puteşestvennikov XII – XV. Veka*. Moskova: İzdatelstvo Nauka.

Matsuki, E. (1988). *Novgorodian Travelers to the Mediterranean World in the Middle Ages*. Mediterranean Studies Research Gruoup at Hitotsubashi University.

Oktan, T. ve Derviş, L. (2015). Ortaçağ Rus Seyahatnameleri ve Hikâyeleri Işığında Ayasofya. *Cedrus, 3*, 311-328.

Okuyucu, A. ve Somuncu, M. (2013, May). Türkiye'de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, sorunlar ve Gelecek. In *International Conference on Religious Tourism and Tolerance* (Vol. 9, No. 12, pp. 627-643).

Özyurt, M. ve Pilehvarian, N. K. (2018). Bir Hristiyan Başkenti Olarak Konstantinopolis' in Kentsel Kurgusu. *GRID-Architecture Planning and Design Journal*, *1*(2), 139-176.

Pitarakis, B. (2017). Din ve gündelik hayat. İ. Ortaylı (Hazırlayan), *Suriçi İstanbul* içinde (119-167). İstanbul: Fatih Belediyesi Yayınları

Prokofyev, N. İ. (1984). *Zapiski Russkih puteşeştvennikov XI-XV. vekov.* Moskova: İzdatelstvo Sovetskya Rossiya.

Savvaitov, P. (1872*). Puteshestvie Novgorodskogo arkhiepiskopa Antoniya v Tsargrad v kontse 12-ogo stoletiya.* S pred. İ primech. P. Savvaitova, Sankt- Peterburg.

Tarcan E. ve Atılgan E. (1999), 2000 Yılına Doğru Türkiye'nin İnanç Turizmi Açısından Önemi ve Antalya'da Faaliyet Gösteren Seyahat Acentaları Üzerine Bir Araştırma, İki binli Yıllara Girerken Kapadokya'nın Turizm Değerlerine Bir Bakış, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri.

Usta, K. M. (2005). *İnanç turizmi potansiyeli açısından İznik'in değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Ünal, F. (2015). Kudüs yolcusu A. Koptev'in İstanbul hatıraları (1887). Tarih Araştırmaları Dergisi, 34(57), 159-198.

Yazıcı, H. (2009). "Seyahatname". İslam Ansiklopedisi, XXXVII, 9-11. İstanbul.

Yaşar G. ve Yaşar M. M. (2017). Türkiye–Rusya Uçak Krizi Sonrasında Türkiye Turizmi. *VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu "Türk-Rus İlişkileri",* Giresun Üniversitesi, s. 100-106.

Yetgin, D. (2017*). Turist Rehberlerinin Mesleki Bağlılık, Tükenmişlik ve Ekonomik Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, Y. (2023). *Rus Oryantalizmi: 19. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Rus Seyahatnamelerinde Türkiye ve Türkler,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, A. (2018). Turist Rehberlerinin Anlatımlarının Zenginleştirilmesinde Seyahatnamelerin Kullanılması: Eskişehir Örneği. (Ed. Necdet Hacıoğlu, Cevdet

Avcıkurt, Arzu Kılıç, Hasret Ulusoy Yıldırım) Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar içinde (ss: 233-245) Ankara: Detay Yayıncılık.

Yılmaz, A., Yetgin, D., & Kozak, N. (2018). A hotel in Anatolia in the last period of the Ottoman Empire: Hotel Tadia (1892–1922). *Tourism management perspectives, 26,* 118-125.

Yılmaz, Ö. (2013). Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi,* 28(2), 587-614.

Yılmaz, G., Erdinç, S. B. ve Küçükali, S. (2013). İnanç Turizmi Çerçevesinde Antalya Destinasyonunun İncelenmesi: Dinler (Hoşgörü) Bahçesi Örneği. International Conference on Religious Tourism and Tolerance (s. 1041-1055). Konya: International Conference on Religious Tourism and Tolerance.

Yüksek, G., Dinçer, F. İ., & Dinçer, M. Z. (2019). Seyitgazi ilçesi paydaşlarının sürdürülebilir turizm farkındalıkları. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(1), 107-121.

Türk Dil Kurumu, https://sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 10.06.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, https://www.iletisim.gov.tr/turkce (Erişim tarihi: 10.06.2024).

www.tursab.org (Erişim tarihi: 23.07.2024).

https://www.unwto.org/archive/europe/press-release/2016-11-14/religious-tourism-catalyst-cultural-understanding (Erişim tarihi: 01.08.24)

http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4934 (Erişim tarihi: 01.08.23)